

શ્રી યશોવિજયજી
જન ગ્રંથમાળા

દાદાસાહેબ, ભાવનગર.

ફોન : ૦૨૭૮-૨૪૨૫૩૨૨

૩૦૦૪૮૪૬

4392

પંડિતશ્રી

વીરવિજયજીનું

જન્મચરિત્ર.

શ્રી જૈન ધર્મ પ્રકાશના ગ્રાહકોને લેટ.

પંડિત શ્રી વીરવિજયજીનું

જન્મચરિત્ર

પ્રયાસપૂર્વક તૈયાર કરનાર:

મૌકિક.

પ્રકાશક:

શ્રી જૈન ધર્મ પ્રસારક સભા

ભાવનગર.

વીર સં. ૨૪૬૧]

::

[વિ. સં. ૧૯૯૧

કિંમત ત્રણ આના.

મુદ્રક:—શાહ ગુલાબચંદ લલ્લુભાઈ

શ્રી મહોદય પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ, દાણાપીઠ-ભાવનગર.

નિવેદન

પંડિત શ્રી વીરવિજયજીનું ચરિત્ર લખવામાં ભાઈ મોતીચંદ ગિન્ધરલાલે ઘણો પ્રયાસ કર્યો છે. તેમની કૃતિ જ્યાં જ્યાં જોવામાં આવી ત્યાં ત્યાંથી એકત્ર કરી તેની નોંધ ઉપજાવી કાઢેલી, તે આ ચરિત્રમાં દાખલ કરી છે.

ખાસ કરીને પંડિત શ્રી વીરવિજયજીના શિષ્ય મુનિ રંગવિજયજીએ વીરનિર્વાણ રાસ બનાવેલો છે અને જે જૈન ગુર્જર ઐતિહાસિક રાસ સંચયમાં સુમારે ૨૦ પૃષ્ઠમાં છપાયેલ છે તે સાધન મળી જવાથી તેમનું ચરિત્ર લખવામાં સુગમતા થઈ છે. એમના ગુરુ શુભવિજયજીનું ચરિત્ર જે શુભવેલીના નામથી પંડિતશ્રી વીરવિજયજીએ જ લખેલું છે તે મેળવીને આ સાથે અસલ અથવા તેનો ભાવાર્થ આપવા ધારણા હતી પરંતુ તેના ઉપાશ્રયવાળા ભક્તજનો પાસે પ્રાર્થના કરતા કરાવતાં છતાં પણ મળી ન શકવાથી તે દાખલ કરી શક્યા નથી. એક બંધુએ તેના ઉપાશ્રયમાં શુભવેલી વંચાતા સાંભળીને કેટલીક હકીકત લખી મોકલી હતી પરંતુ તેમાં કાંઈ વિશેષ હકીકત ન જણાવાથી તેનો ઉપયોગ કરેલો નથી. વીશમી શતાબ્દના પ્રારંભ સુધી આ પુરૂષની હયાતી હતી. તેઓ શાસનના સ્થંભ જેવા હતા. શાસનને માટે ગમે તેની સામે બાથ ભીડવા તૈયાર હતા. એવા પુરૂષની કૃતિને માન આપવાની આવશ્યકતા જણાવાથી અમે એમની કરેલી એસઠ પ્રકારી પૂજા, પંચકલ્યાણકની પૂજા તથા અષ્ટપ્રકારી પૂજા અર્થ સાથે છપાવી તેનો લાભ જૈન વર્ગને આપ્યો છે. આવા મહાપુરૂષની શાસનને કાયમને માટે અપેક્ષા છે, બાકી, શ્રી વીરપ્રભુનું શાસન તો જ્યવંતુ વર્તે છે. કિં બહુના ?

આસો શુદ્ધિ ૭

સં. ૧૯૯૧

શ્રી જૈન ધર્મ પ્રસારક સભા

ભાવનગર

વિષયાનુક્રમણિકા

૧ શ્રી વીરવિજયજી	૩
૨ જીવનચરિત્ર	૪
૩ જન્મ અને કેળવણી	૫
૪ લગ્ન	૫
૫ દીક્ષાનું નિમિત્ત	૬
૬ શુભવિજયનો સંબંધ	૬
૭ દીક્ષા	૮
૮ અભ્યાસ	૧૦
૯ ભટ્ટીપોળનો ઉપાશ્રય	૧૦
૧૦ પંચાસ પદવી...	૧૧
૧૧ સ્થાન અને વિહાર	૧૧
૧૨ કાળધર્મ	૧૩

કવિ તરીકે શ્રી વીરવિજયજી.

વ્યવહારદક્ષતા	૧૫
---------------	-----	-----	-----	----

કવિશ્રીની કૃતિઓ.

૧ સુરસુંદરીનો રાસ	૧૯
૨ ધમ્મિલનો રાસ	૧૯
૩ ચંદ્રશેખરનો રાસ	૨૩

પૂજા સાહિત્ય.

૧ અષ્ટપ્રકારી પૂજા	૩૩
૨ ચોસઠ પ્રકારી પૂજા	૩૪

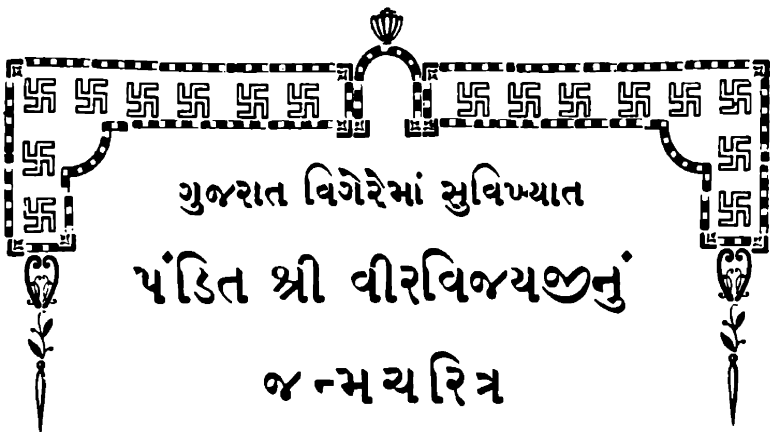
૩ પીસ્તાળીશ આગમની પૂજા	૩૮
૪ નવાણુ પ્રકારી પૂજા	૩૯
૫ બાર વ્રતની પૂજા	૪૦
૬ પંચ કલ્યાણકની પૂજા	૪૨

પ્રકીર્ણ પદ્ય કૃતિઓ.

૧ સ્થૂલિભદ્ર શિયળવેલ-પંદર તિથિ	૪૩
૨ હિતશિક્ષા છત્રીશી	૪૮
૩ ઢાળિયાં	૪૮
૪ એમાસી દેવ	૫૧
૫ સ્નાત્ર	૫૨
૬ સ્તવનો	૫૩
૭ સ્વાધ્યાય	૫૭
૮ ગહુળી	૬૦
૯ પરચુરણ સ્તુતિઓ, ચૈત્યવંદનો, વિવાહલો, શુભવેલી, સામૈયું, રાસકીડા, લાવણી, આરતિ વિગેરે	૬૧
૧ ગદ્યસાહિત્ય	૬૩
૨ મંસ્કૃત સાહિત્ય	૬૩

અમારે ત્યાંથી મળશે.

૧ પડિતશ્રી વીરવિજયજી કૃત એસક પ્રકારી પૂજા અર્થ-વિવેચન તથા તેમાં આવતી (૨૫) કથાઓ અને પંચકલ્યાણકની પૂજા સાર્થ. ૩ ૧)	૦-૬-૦
૨ માત્ર (૨૫) કથાઓનો સંગ્રહ	૦-૨-૦
૩ શ્રી પાર્શ્વનાથ પંચકલ્યાણક પૂજા સાર્થ	૦-૧-૬
૪ અષ્ટપ્રકારી પૂજા-સાર્થ...	૧-૪-૦

ગુજરાતી પ્રાચીન યુગના ત્રણ વિભાગ પાડવામાં આવે છે. તેમાં વિક્રમની ઓગણીશમી શતાબ્દિ એ પ્રાચીન ગુજરાતીનો અંતિમ વિભાગ છે. એના ત્રણે વિભાગમાં અનેક મહાન કવિઓ, લેખકો અને પ્રચારકો ગુર્જર ગિરાની અનેક પ્રકારે સેવા કરી પોતાના નામને જ્વલાંત કરી ગયા છે. એ અંતિમ વિભાગ પૂરો થયા પછી વીશમી વિક્રમ શતાબ્દિ શરૂ થાય છે જે તદ્દન અર્વાચીન યુગ છે. એ યુગ કવિવર નર્મદાશંકર અને દલપતરામથી શરૂ થાય છે.

આપણે આજે જે કવિનાં જીવનવૃક્ષ અને કાવ્યચાતુર્ય પર વિચાર કરીએ છીએ તેનો સમય વિક્રમની ઓગણીશમી શતાબ્દિ હોય એ વર્તમાન યુગની શરૂઆત અને પ્રાચીન યુગના અંતિમ વિભાગના છેડા પર આવે છે.

કોઈપણ કવિ કે લેખકના જીવનવૃત્તાંતો મેળવવામાં અને તેને લગતું સાહિત્ય એકઠું કરવામાં ઘણી મુસીબતો પડે છે,

કારણ કે ઇતિહાસ લખવાની કે તેને જાળવી રાખવાની જરૂરીઆત પ્રાચીનોએ બહુ વિચારી હોય એમ લાગતું નથી. છૂટીછવાઈ હકીકતો, પ્રશસ્તિઓ અને લોકકથાઓને આધારે ઐતિહાસિક સાહિત્ય તૈયાર કરવું પડે છે, છતાં જેમ જેમ સમય નજીક આવતો જાય છે તેમ તેમ સાધનોની વિયુજતા પ્રાપ્ત થાય છે.

જૈન કવિઓના સંબંધમાં એકંદરે પ્રમાણમાં વિશેષ સાધનો મળી આવે છે, કારણ કે લગભગ દરેક ગુર્જરજૈન કવિ અંથને છેડે પ્રશસ્તિ લખવાનો રિવાજ રાખતા હતા. તેમાં તેઓ પોતાના ગુરૂની પરંપરા, પોતાના ગરુડનું નામ, અંથ બનાવવાનું સ્થાન અને સમય તથા અંથ લખવાની પ્રેરણા કરનારની હકીકત ઘણુંખરું લખતા હતા. આથી અંથકર્તૃત્વનો સમય મુકરર કરવામાં બહુ મુશ્કેલી પડતી નથી. બહુ થોડા અપવાદ બાદ કરતાં લગભગ દરેક જૈન લેખક સાધુ કે યતિ થયા છે, એટલે તેઓનું સંસારી જીવન કેવું હતું? ક્યાં થયું હતું? તેમની વય કેટલી હતી? વિગેરે ચરિત્ર-ઉપયોગી હકીકતો મેળવવામાં ઘણી મુસીબત પડે છે. બીજી મુસીબત તેમના સ્થાનને લગતી પડે છે કેમકે તેઓ એક સ્થળે રહેતા નથી, વિહાર કરતા રહે છે તેથી તેમનું સ્થાન એક તો હોઈ શકે જ નહિ એ ઉઘાડી વાત છે.

શ્રી વીરવિજયજી

ઉપરની સર્વ બાબતોમાં કવિશ્રી વીરવિજયજીના સંબંધમાં બહુ મુશ્કેલી નથી. એક તો તેઓશ્રી વિક્રમની ઓગણીશમી શતાબ્દિના મોટા ભાગમાં થયેલા હોઇને પ્રમાણમાં નજીકના સમયમાં થયેલ છે તેથી તેમનાં જીવનવૃત્તનાં અવશેષો જળવાઈ રહ્યા છે અને બીજું તેમના શિષ્ય શ્રી રંગવિજયે વીરનિર્વાણ રાસ લખી તેમના સંબંધની ઘણી હકીકતો એકઠી કરી છે^૧ અને તેમણે પોતે પણ દરેક ગ્રંથની પ્રશસ્તિ લખી કેટલીક હકીકતો નોંધી દીધી છે. એ ઉપરાંત એમણે પોતાના ગુરુ શુભવિજયજીના સંબંધમાં ‘શુભવેલિ’ નામનું કાવ્ય અમદાવાદમાં સં. ૧૮૬૦ના ચૈત્ર શુદ્ધ ૧૧ દિને ગુર્જર ગિરામાં લખી ઘણી હકીકત પ્રકટ કરી છે. એ ઉપરાંત તેમના અનુયાયી વર્ગમાં તેમના સંબંધી કેટલીક હકીકતો જળવાઈ રહી છે અને સંવત ૧૯૭૬માં શા. ગિરધરલાલ હીરાભાઈએ તેમનો ટૂંક પ્રબંધ છપાવી બહાર પાડ્યો છે.^૩ આ સર્વ સાધનો અનુસાર તેઓશ્રીનું એક નાનું સરખું જીવનચરિત્ર તૈયાર કરી શકાય તેમ છે. એમની કવિ તરીકેની ખ્યાતિ અત્યંત વિશાળ છે, એમના

૧ આ રાસ જૈન ગૂર્જર ઐતિહાસિક રાસ સંચયમાં પૃ. ૮૬ થી ૧૦૫ સુધીમાં પ્રસિદ્ધ થયેલ છે. ૨ આ અમુક મંજ્યામાં પાનાને આકારે પ્રકટ થયેલ છે પણ તે બધાને લભ્ય નથી. શ્રી વીરવિજયજીના ઉપાશ્રયમાં અમદાવાદમાં તે અમુક તિથિએ વંચાય છે. તેનો સાર જૈન યુગ પુ. ૪ પૃ. ૧૩૧ માં આપેલ છે. ૩ તે પ્રબંધ પાછો જૈન યુગ પુ. ૪ પૃ. ૧૩૨ થી ૧૪૧ સુધીમાં પ્રકટ થયેલ છે.

પ્રત્યેક કાવ્યમાં શબ્દાલંકાર અને અર્થાલંકાર ભરેલા છે, એમના પ્રત્યેક રાસોમાં રસમય અદ્ભુત આખ્યાયિકાઓ (Romances) છે, એમની પ્રત્યેક કૃતિ ધ્વનિકાવ્યની કક્ષામાં આવે છે, એમના ઉપદેશમાં વ્યવહારૂતા છે, એમના વર્ણનો આનંદ, આહ્લાદ અને પ્રેમ ઉત્પન્ન કરનાર હોઈ પ્રેરક બને છે, એમણે સર્વ રસોનું અદ્ભુત રીતે પોષણ કર્યું છે, એમના પ્રત્યેક કાવ્ય ગેય હોવા ઉપરાંત એમાં શબ્દ-ચમત્કૃતિ એવી સુંદર છે કે એક વાર સાંભળ્યા પછી એનો રણગણાટ કાનમાં ગુંજારવ કરે છે અને હૃદયમાં તાન કરે છે. એમની કરેલી સ્થૂળભદ્રની શિયળવેલ ગુજરાત-કાઠિયાવાડમાં ઘેર ઘેર રસપૂર્વક ગવાય છે અને એમના ગરબા અને ગુંહલીઓ એક સો વર્ષ પછી પણ અસાધારણ રસ ઉત્પન્ન કરે છે. આવી કવિ તરીકેની તેમની ચમત્કૃતિ છે તે વ્યક્ત કરતાં પહેલાં અને તેના દૃષ્ટાંતો રજૂ કરતાં પહેલાં તેમના જીવનચરિત્ર સંબંધી ઉપલબ્ધ હકીકત વિચારી જઈએ.

જીવનચરિત્ર:—

ગુજરાતમાં અમદાવાદ શહેર એ જૈનોનું કેંદ્રસ્થાન છે. એને જૈન કવિઓએ ‘રાજનગર’ નું યથાર્થ ઉપનામ અનેક ગ્રંથોમાં આપ્યું છે. એ ‘જૈનપુરી’ના નામથી પણ પ્રસિદ્ધ છે. જૈનોના અનેક પ્રેરણાત્મક પ્રસંગો એ ગુજરાતની રાજધાનીમાં બન્યા છે અને એનું એ સ્થાન અદ્યાપિ પર્યંત ચાલુ છે. એ શહેરમાં પાનકોરના નાકાની અને શહેર બહારની શેઠ મગનભાઈ કરમચંદની વાડીની વચ્ચેના ભાગમાં અસલના વખતમાં એક ધીકાંટો હતો. ત્યાં ધી તોળાતું હશે એમ સહજ અનુમાન થાય છે. એ ધીકાંટાની નજીકમાં એક શાંતિદાસનો પાડો (મહોલ્લો)

હતો. હાલ એ પાડાનું સ્થળ મુકરર થઈ શકતું નથી, પણ અનુમાનથી ખતાવી શકાય તેમ છે.

એ શાંતિદાસના પાડામાં એક જજ્ઞેશ્વર નામનો ઔદિચ્ય બ્રાહ્મણ રહેતો હતો. તેની સ્ત્રીનું નામ વીજકોરબાઈ હતું. એમને એક પુત્રી અને એક પુત્ર હતો: પુત્રીનું નામ ગંગા અને પુત્રનું નામ કેશવરામ. આ કેશવરામ તે આપણા ચરિત્રનાયક છે.

જન્મ અને કેળવણી:—

એ કેશવરામનો જન્મ સંવત ૧૮૨૬ના આસો શુદ્ધિ ૧૦ને રોજ થયો હતો. એને મળતો અંગ્રેજી માસ સપ્ટેમ્બર ૧૭૭૩ આવે છે. આ ઔદિચ્ય બ્રાહ્મણના પુત્રને નાનપણમાં કેવી કેળવણી મળી? એણે ક્યાં સુધી અભ્યાસ કર્યો? એણે સંસ્કૃત ભાષાનો અભ્યાસ નાનપણમાં કર્યો હતો કે નહિ? એ સંબંધી કાંઈ પણ હકીકત ઉપલબ્ધ થતી નથી. અનુમાન કરીએ તો તેમને તે વખતની પદ્ધતિ પ્રમાણે લખવા-વાંચવાનું, હિસાબ ગણવાનું, પત્રો લખવાનું અને પંચોપાખ્યાનનું જ્ઞાન તો જરૂર નાનપણમાં મળ્યું હશે એમ ધારી શકાય. તે વખતે પણ મોટા શહેરમાં તદ્દન નિરક્ષરતા ન હોતી. તેમને અંગ્રેજીનું જરા પણ જ્ઞાન ન હોતું એ તેમની કૃતિઓ ઉપરથી સહેજે સમજાય તેવું છે.

લગ્ન:—

કેશવરામના લગ્ન તેમની અઢાર વર્ષની વય થઈ તે પહેલાં થયાં હતાં. તેમની પત્નીનું નામ રણીયાત. તેમનો ઘર-સંસાર કેવો ચાલ્યો અને કેટલો ચાલ્યો? તેની વિગતો મળી શકતી નથી. એકંદરે સંસાર સુખી હશે એમ ‘નિવાણુરાસ’ પરથી જણાય

છે. ઘરસંસાર એ કે ત્રણ વર્ષ ચાલ્યો હોય એમ જણાય છે. એમને અઢાર વર્ષ પૂરા થયા પછી તુરત જ તેમની દીક્ષા થાય છે તેથી તેમનું ગૃહસ્થ જીવન લાંબું ચાલ્યું હોય એમ લાગતું નથી.

દીક્ષાનું નિમિત્ત:—

કેશવરામના પિતા તે અરસામાં મરણ પામ્યા. કેશવરામ ભીમનાથ ગામે ગયા હતા, દરમ્યાન અમદાવાદના તેમના ઘરમાં ચોરી થઈ. કેશવરામ પાછો આવ્યો એટલે માએ ઠપકો આપ્યો અને આવેશમાં ગાળ દીધી. કેશવરામને વાગ્યાણ એવું લાગ્યું કે તરત જ ઘર છોડીને એ નાસી ગયો અને રોચકા ગામે ગયો. પાછળથી માને પસ્તાવો થયો એટલે તેણે છોકરાની ઘણી શોધ-ખોળ કરાવી, મા જાતે તપાસ કરવા ગઈ, પણ એનો પત્તો લાગ્યો નહિ. માતા ખૂબ રડી, સ્ત્રી મુંઝાણી, પણ ઉપાય ન સૂઝ્યો. રોચકા ગામે તપાસ કરતાં ખબર પડી કે ત્યાંથી એ બીજે ગામ ગયેલ છે અને ઘણે ભાગે કાઠિયાવાડ તરફ ગયેલ છે. માતાને એક તો તુરતમાં પતિના મરણથી પતિવિયોગ થયો હતો અને છોકરો નાસી ગયો એટલે હેબતના માર્યા વીજકેરખાઈ પણ મરણ પામ્યા. કેશવરામની સ્ત્રીનું શું થયું તેની કાંઈ વિગત મળી આવતી નથી. માતાના મરણ અને લાઈના નાસી જવાના સમાચારથી ગંગા જ્હેન પણ મરણ પામી.

શુભવિજયનો સંબંધ:—

અહીં શુભવિજય નામના એમના ગુરૂમહારાજનું પાત્ર પ્રગટ થાય છે. જૈન તપાગચ્છની વિજય શાખામાં સંવિગ્ન-

પક્ષી એ સાધુ હતા. તેમની પરંપરા અહીં જરા સમજી લઈએ. અઢારમી સદીની શરૂઆતમાં તપગચ્છની મૂળ પાટે વિજયસિંહસૂરિ હતા. તેમના પાટે વિજયપ્રભસૂરિ આવ્યા. એ મૂળ પાટમાં ક્રિયાશૈથિલ્ય આવતાં સત્યવિજય પંન્યાસે ક્રિયા-ઉદ્ધાર કર્યો. એ મોટો ઐતિહાસિક બનાવ છે. ત્યારથી સંવિગ્ન પક્ષ નીકળ્યો. એ પાટની પરંપરા આપણા ચરિત્ર-નાયકને અનુલક્ષીને નીચે પ્રમાણે છે.

૧ સત્યવિજય પંન્યાસ. સં. ૧૭૫૬

|

૨ કપૂરવિજય. સં. ૧૭૭૫

|

૩ ક્ષમાવિજય. સં. ૧૭૮૬

|

જસવિજયગણિ.

|

શુભવિજય.

આ આખો ઇતિહાસ બરાબર મળે છે તે પર આગળ વિવેચન થશે. અહીં એક વાત જણાવવી પ્રસ્તુત છે. જૈન સાધુઓનું એક નિયત સ્થાન હોતું નથી. તેઓ ચોમાસા સિવાય આખો વખત વિહાર કરી એક ગામ કે શહેરથી બીજે ગામ કે શહેર ફર્યા કરે છે અને પોતાના જ્ઞાનનો ઉપદેશદ્વારા અને પોતાના ત્યાગના દૃષ્ટાંતદ્વારા જનતાને આવડત, શક્તિ અને સંયોગ અનુસારે લાભ આપે છે.

૧-૨-૩ આ ત્રણેના નિર્વાણ રાસો રા. મોહનલાલ દલીયંદ દેશાઈ સંપાદિત જૈન રાસમાળા, પ્રકાશક અધ્યાત્મ જ્ઞાનપ્રસારક મંડળ તરફથી પ્રકટ થયેલ છે.

જૈન સાધુઓમાં જ્ઞાતિભેદ નથી. જે કોઈ જૈન દેવ-ગુરુ-ધર્મનો સ્વીકાર કરે તેને તેનાં યોગ્ય લક્ષણો જોઈ ગુરુ દીક્ષા આપીને પોતાનાં વર્ગમાં દાખલ કરે છે. જૈન ધર્મમાં જન્મથી જ્ઞાતિ હોય તેવું દેખાતું નથી. અનેક પૂર્વ ચરિત્રો વાંચતા પણ જણાય છે કે જૈનવર્ગમાં જ્ઞાતિભેદ જેવું નથી. અત્યારે જે ભેદો જણાય છે તે આકસ્મિક છે, વ્યાવહારિક છે, આગંતુક છે. અસલ જૈન સંઘનું બંધારણ દાર્શનિક નજરે થયું હતું અને તેને પરિણામે વ્યવહાર અને ધર્મના અલગ અલગ વિકાસપંથો જૈનોમાં અત્યારે પણ પ્રચલિત છે.

આને લઈને કેશવરામ બ્રાહ્મણ હોવા છતાં એને જ્યારે જૈન દર્શનની વિશિષ્ટતા સમજાણી ત્યારે એને જૈનવર્ગમાં જોડાતાં જરા પણ મુશ્કેલી પડી નહિ. અનેક બ્રાહ્મણ, ભાવસાર, પટેલ, કણબી, પાંચા, લુહાણા, રખારી વિગેરે અત્યારે પણ જૈન છે, તે જૈન સંઘમાં સાથે રહી શકે છે અને વ્યવહારમાં પોતાના વર્ગ સાથે કન્યાની લેવડદેવડ કરે છે. દીક્ષા લઈ શકે છે. જૈન સંઘ-સંબંધ ધર્મપરત્વે જ છે એ ખ્યાલમાં રાખવા લાયક ઐતિહાસિક ઘટના છે.

દીક્ષા:—

કેશવરામ ભીમનાથ ગામમાં ઉપરોક્ત શુભવિજયને મળ્યા. તેની પાસેથી તેમને જૈન ધર્મનું જ્ઞાન મળ્યું. તેની સાથે પાદવિહાર કરતાં પાલીતાણે શત્રુજય યાત્રા નિમિત્તે ગયા. દરમ્યાન એની જૈન ધર્મ તરફની રૂચિ વધતી ચાલી. એમ જણાય છે કે એ અરસામાં કેશવરામની તબિયત બગડી આવી. તે વખતે શુભવિજયની સહાયથી એની માંદગી દૂર થઈ.

ઉત્તરોત્તર કેશવરામને એવા જ પ્રસંગો બનતા રહ્યા કે જેથી એ ગુરૂ તરફ વધારે વધારે અનુરાગવાળા થતા ગયા અને જૈન ધર્મ તરફ પ્રતિદિન તેમની રૂચિ વધતી ચાલી.

પૂર્વ કાળમાં પણ અનેક પ્રાદ્મણો જૈન થયા છે. વસ્તુતઃ જૈન દર્શન છે, એમાં કોમ કે જ્ઞાતિ જેવું નથી. જે એનો સ્વીકાર કરે તે જૈન થાય એ નિયમ પૂર્વ કાળથી ચાલુ છે. ખૂદ મહાવીરસ્વામીના મુખ્ય સર્વ ગણધરો પ્રાદ્મણ હતા. કોઈ પણ પ્રાણી જૈન ધર્મ પાળી શકે છે. શુભવિજય ગુરૂના ઉપદેશથી કેશવરામને જૈન ધર્મનો રંગ લાગ્યો. એણે ધાર્મિક અભ્યાસ વધારવા માંડ્યો અને અંતે પોતાને ઘેર ન જ ગયા. શુભવિજયજીમાં આકર્ષકશક્તિ અને ઉપદેશશક્તિ ઘણી સુંદર જણાય છે. કેશવરામની તેમના તરફ લક્ષિત પણ સારી જણાય છે. જે શબ્દોમાં શુભવેલિમાં ગુરૂનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે તે વિચારતાં ગુરૂ તરફની તેમની ભાવના સુસ્પષ્ટ, દીર્ઘકાળ સુધી નભે તેવી અને પ્રશસ્ય જણાય છે.

શુભવિજય વિહાર કરતાં પાલીતાણેથી ખંભાત તરફ ચાલ્યા. માર્ગમાં પાનસર ગામ છે ત્યાં સંવત ૧૮૪૮ના કાર્તિક વદિમાં સદર ગુરૂ મહારાજે કેશવરામને દીક્ષા આપી. તે દિવસે કેશવરામે સંસારનો ત્યાગ કર્યો, સર્વ આરંભ-સમારંભ છોડી દીધાં અને મન-વચન-કાયાથી પંચ મહાવ્રત ઉચ્ચર્યા. તે વખતે તેમનું વીર-વિજય નામ રાખવામાં આવ્યું. દીક્ષા સમયે કેશવરામને અઢાર વર્ષ પૂરા થઈ ઓગણીશમું વર્ષ ચાલતું હતું. શુભવિજય પાસે તે વખતે બે શિષ્યો હતાઃ એકનું નામ ધીરવિજય અને બીજાનું નામ ભાણુવિજય. આવી રીતે સંવત ૧૮૪૮ (સને ૧૭૯૧ની આખર) થી વીરવિજય કવિનું જૈન સાધુ જીવન શરૂ થાય છે.

અભ્યાસ:—

દીક્ષા લીધા પછી વીરવિજયનો ખરો અભ્યાસ શરૂ થાય છે. તેઓએ સંસ્કૃતનો અભ્યાસ પણ કર્યો જણાય છે. તેમના સમયમાં અભ્યાસની જે પરિસ્થિતિ હતી તે અનુસાર તેમણે સારો અભ્યાસ કર્યો હશે એમ માની શકાય છે. ઓગણીશમી વિક્રમની સદીની આખરમાં જૈન ધર્મમાં અભ્યાસનું ધોરણ ઉત્તરોત્તર મંદ થતું આવતું હતું. સત્તરમી સદીમાં પ્રખર વિક્ષાનો થઈ ગયા પછી અભ્યાસ પરત્વે શિથિલતા આવી હતી, સંસ્કૃત ભાષા પરનો કાળુ ઓછો થતો જતો હતો, ગુજરાતી સાહિત્ય જનપ્રિય થતું જતું હતું, રાસો અને ખાળાવખોધો ખૂબ લોકપ્રિય થતા જતા હતા અને સંમતિ-તર્ક જેવા કઠણ ગ્રંથોને બહુ અદ્ય માણસો અભ્યસતા હતા. એ પરિસ્થિતિમાં આગમનો બોધ કવચિત્ કવચિત્ જળવાઈ રહ્યો હતો. આ ઓગણીશમી સદીના ધોરણ પ્રમાણે શ્રી વીર-વિજયજીનો અભ્યાસ સારો ગણાય. છ દર્શનનો અને પંચ કાવ્યનો તેમણે અભ્યાસ કર્યો હતો તેમ તેમના શિષ્ય નિર્વાણ-રાસમાં કહે છે. બાર વર્ષ સુધી વીરવિજય પોતાના ગુરૂ પાસે રહ્યા, તેમની સાથે વિહાર કર્યો અને અનેક ગ્રંથોનું અવગાહન કર્યું.

ભટ્ટીપોળનો ઉપાશ્રય:—

શુભવિજયજી મહારાજની વૃદ્ધાવસ્થા થતી જતી હતી. સંવત ૧૮૬૦ સુધીમાં નાની નાની કૃતિઓ વીરવિજયે કરી. તેનામાં કવિત્વ અને ઉપદેશ દેવાની શૈલી સુંદર હોઈને ગુરૂમહારાજે તેમને દેશ-પરદેશ ઉપદેશ આપવા મોકલ્યા. દરમિયાન સંવત્ ૧૮૬૫માં શ્રાવક તાલભાઈ કીકુ, ભવાનચંદ ગમાનચંદ,

હુરખચંદ કરમચંદ તથા ગુલાખચંદ જેચંદે અમદાવાદમાં લઠીની પોળમાં એક ઉપાશ્રય બંધાવ્યો. ત્યારપછી વીરવિજયજી જ્યારે જ્યારે અમદાવાદ આવ્યા ત્યારે ત્યારે એ ઉપાશ્રયે નિવાસ કરતા હતા અને આજ પણ એ ઉપાશ્રય શ્રી વીર-વિજયના ઉપાશ્રય તરીકે પ્રસિદ્ધ છે.

પંન્યાસ પદવી:—

હરમ્યાન વીરવિજયજીએ સુરસુંદરીનો રાસ સં. ૧૮૫૭ માં બનાવ્યો અને સ્થૂલલદ્રની શિયળવેલ સં. ૧૮૬૨માં બનાવી પોતાની પ્રથમ પંક્તિના કવિ તરિકે ગણના સ્થાપન કરી. એમની શિયળવેલમાંથી પંદર તિથિ, સાત વાર અને બાર માસ અમદાવાદ શહેરમાં ઘેર ઘેર ગવાવા લાગ્યા, એમની ગુંહલીઓએ અનેકનાં શિર ડોલાવ્યાં અને એમની શિયળ-વેલની કૃતિએ એમને જૈનેતરમાં પણ ખૂબ પ્રસિદ્ધ કર્યા. એમની અષ્ટપ્રકારી પૂજા (સં. ૧૮૫૮) મંદિરે મંદિરે રસથી ગવાવા લાગી. એ સર્વને પરિણામે શુભવિજયે તેમને સંવત ૧૮૬૭ ના અરસામાં પંન્યાસ પદવી અમદાવાદમાં શ્રી સંઘ સમક્ષ આપી, અને ત્યારપછી થોડા વખતમાં સં. ૧૮૬૭ ના ફાગણ વદિ બીજને રોજ શુભવિજયજીએ કાળ કર્યો. વીરવિજયનો ગુરરાગ શુભવેલિની પ્રત્યેક પંક્તિમાં ઝળકે છે. એ લઘુ ગ્રંથ તેમણે સં. ૧૮૬૦માં બનાવ્યો. નિર્વાણરાસમાં શુભવિજયનો દેહોત્સર્ગ સમય ૧૮૬૦ આખ્યો છે. શુભવેલીની તારિખ જોતાં એ વાત પણ સંલવિત લાગે છે.

સ્થાન અને વિહાર:—

ત્યારપછી વીરવિજયે અનેક ઠેકાણે વિહાર કર્યો, યાત્રાઓ

કરી, સંઘ સાથે ગયા અને ઉપદેશ આપ્યો. તેઓ બહુધા તો અમદાવાદમાં જ રહ્યા એટલે તેમના અનેક સ્થાને વિહારો છતાં તેમનો સંબંધ અમદાવાદ સાથે એટલો બધો આવે છે કે કોઈ કોઈ તેમને અમદાવાદના ધારી લે એ બનવાનું છે. જૈન સાધુને એક સ્થાન હોતું નથી. એમને સ્થાન ઉપર રાગ કરવાનો પણ નિષેધ છે.

આપણે હવે તેમના જીવનના અગત્યના નોંધાયેલા પ્રસંગો જોઈ જઈએ.

સં. ૧૮૭૮ સાણંદના કોઈ સ્થાનકવાસીએ અમુક પ્રકારનો કેસ અમદાવાદની વીસાશ્રીમાળી જ્ઞાતિ પર અમદાવાદની ડીસ્ટ્રીક્ટ કોર્ટમાં માંડ્યો હતો. એ કોર્ટમાં ધર્મચર્યા ચાલી હતી અને તેમાં કવિ વીરવિજયજીએ ભાગ લીધો હતો એવી ચાલુ વાર્તા છે. એ સંબંધી નિર્વાણરાસમાં જે વિગતો આપી છે તે પ્રમાણે જૂદા જૂદા ગામોમાંથી આગેવાન સાધુઓને અમદાવાદ રાજ-સભામાં બોલાવ્યા હતા. કહે છે કે એ શાસ્ત્રચર્યામાં વીર-વિજયનો વિજય થયો હતો.

સુંબઈવાળા શેઠ મોતીચંદ અમીચંદે (મોતીશા) સંવત ૧૮૬૩માં પાલીતાણા શત્રુંજયગિરિ પર અંજનશલાઘા (પ્રાણુ-પ્રતિષ્ઠા) કરી તે વખતે વિધિ કરાવવામાં કવિ વીરવિજયજી હતા. કવિશ્રીએ શેઠ મોતીશાના ઢાળીઆ આ પ્રસંગે બનાવ્યા છે તે વાંચવા યોગ્ય છે.

સંવત ૧૯૦૩માં શ્રી અમદાવાદના દીલ્હી દરવાજા બહાર શેઠ હઠીસંગ કેશરીસંગની વાડીની પ્રતિષ્ઠાનો મહોત્સવ કરાવવામાં પણ કવિશ્રીએ પંડિત રૂપવિજયજી સાથે ભાગ લીધો.

હતો. એ પ્રતિષ્ઠા પછી ભયંકર કેલેરાનો ઉપદ્રવ ચાલ્યો હતો. તેના પણ ઢાળીઆ કવિશ્રીએ પદમય બનાવ્યાં છે. તેમાં જીવ-ડશાના ઉદ્ધાર વખતે સંવત ૧૦૮માં જીવડશાને ધ્વજદંડ ચડાવતાં દેવો અદ્ધર ઉપાડી ગયા તેના પ્રતિષ્ઠા કરાવનાર શ્રી વચરસ્વામી દશ પૂર્વધર હતા છતાં તે કાંઈ કરી શક્યા નહિ એવો ભાવ લાવી પોતાનો બચાવ કર્યો છે.

કાળધર્મ:—

શ્રી વીરવિજયે અનેક શ્રાવકાદિને ઉપદેશ આપ્યા. અનેક સ્થાનોએ વિહાર કર્યો. અમદાવાદની જનતાને ખાસ લાલ આપ્યો. તેમના શ્રાવકોમાં ઘણા અગ્રેસરનાં નામો આવે છે. તેઓની વૃદ્ધ વય થતાં સંવત ૧૬૦૮ માં તેઓને સખ્ત માંદગી થઈ. તેમના લક્ષ્મી શ્રાવકોએ સારી રીતે વૈયાવચ્ચ કરી. તેઓ સં. ૧૬૦૮ ના ભાદરવા વદિ ત્રીજને દિવસે અમદાવાદ શહેરમાં કાળધર્મ પામ્યા. તે દિવસે હજી સુધી અમદાવાદ શહેરમાં પાખી પાળવામાં આવે છે અને સર્વ વ્યાપાર ધંધા તેમની યાદગીરીમાં બંધ રાખવામાં આવે છે. લકીની પોળના ઉપાશ્રયમાં તેમની પાઠુકાની સ્થાપના સં. ૧૬૦૯ ના મહા શુદ્ધિ નોમને દિવસે થઈ છે.

મરણ સમયે તેઓશ્રીને ૭૯મું વર્ષ ચાલતું હતું. તેઓ આ સંસારમાં ૭૮ વર્ષ ૩૩૮ દિવસ રહ્યા. તેમણે જૈન સાધુની દીક્ષા ૬૧ વર્ષ પર્યંત પાળી.

શ્રી વીરવિજય કવિની આટલી જીવનરેખા પ્રાપ્ત થઈ શકી છે. એમની ગુર્જર કવિ તરીકેની ખ્યાતિ પર આપણે હવે વિચાર કરીએ.

કવિ તરીકે શ્રી વીરવિજયજી

કવિ તરીકે ગુર્જર કવિઓમાં શ્રી વીરવિજયનું અનોખું સ્થાન છે. એમની કૃતિમાં અસાધારણ ચમત્કાર છે. એમના પ્રત્યેક કાવ્યમાં એકલું માધુર્ય ઠાંસી ઠાંસીને ભરેલું છે. એમની કૃતિમાં ઝડઝમક અને અલંકારો પ્રત્યેક પંક્તિમાં છે. એમના કાવ્યમાં મીઠાશ અને શબ્દ ઔચિત્ય એટલાં સુંદર છે કે એક વાર કાવ્ય વાંચ્યા પછી કાનમાં એનું ગુંજન થયા કરે છે. એમના શબ્દાલંકાર અને અર્થાલંકાર અતિ ઉચ્ચ પ્રકારના છે. એમની ભાષામાં ભાવ છે, આદ્ર્તા છે, વ્યવહારનું પોષણ છે. એમના કાવ્યની ગેયતા અતિ સુસ્પષ્ટ છે. એમની પ્રત્યેક ઢાળો ગુર્જરીને કંઠે અત્યાર સુધી વહે છે. એમના કાવ્યની મીમાંસા કરવામાં ખૂબ આનંદ આવે તેવું છે.

એક બાબત અહીં સ્પષ્ટ કરવી ખાસ પ્રસ્તુત છે. પ્રાચીન કાવ્યો પર ચર્ચા થાય છે ત્યારે જૈન સાહિત્યને કાં તો ધાર્મિક સાહિત્યની કક્ષામાં મૂકી અથવા એકદેશીય ગણી તેની ઉપેક્ષા કરવામાં આવે છે. આ ઉપેક્ષાને પરિણામે ઘણો ગેરમંસાફ જૈન સાહિત્યને થયો છે. એ વાત જરા વિસ્તારથી કહેવા જેવી છે.

પ્રથમ દૃષ્ટિએ જોતાં જણાશે કે ગુર્જર પ્રાચીન સાહિત્ય બહુધા ધાર્મિક ભૂમિકામાંથી ઉદ્ભવ પામેલ છે. આપણે પ્રેમાનંદનું સાહિત્ય જોઈએ કે નરસિંહ મહેતાનું સાહિત્ય જોઈએ કે અન્ય કોઈ પણ પ્રાચીન ગુર્જર કવિનું જોઈએ તો તેમાં ધાર્મિકનું ચરિત્ર કે ધર્મભાવના જરૂર હશે. એથી કોઈ સાહિત્ય ઉપેક્ષવા યોગ્ય થવું ન ઘટે. મુદ્દો એ છે કે પ્રાચીન ગુજરાતી

સાહિત્યમાં ધર્મભાવનાનું જ એકંદરે પોષણ છે. જૈન સાહિત્યકારોએ દરેક કથાને કે રાસને જૈન આકાર આપ્યો છે, પણ તમે જો કેઈ પણ રાસ સાધત વાંચશો તો તેમાં નેવું ટકા તો અદ્ભુત કથા કે નવલ કથા જોવો જ ભાવ દેખાશે. પ્રસ્તુત વીરવિજયનો કેઈ પણ રાસ વાંચતા જણાશે કે એમાં એક કેંદ્રસ્થ વિચાર તો ધર્મભાવનાનો જરૂર હશે, પણ પ્રસ્તાવિક પ્રસંગો, વર્ણનો અને ચરિત્રાદર્શ સામાન્ય જનતાને સમજાય તેવા અને બહુ મુદાસરના હશે.

કહેવાનો મુદો એ છે કે પ્રાચીન જૈન સાહિત્યને ધાર્મિક કે એકદેશીય ગણી તેની ઉપેક્ષા કરવામાં આવી છે. એથી જનતા એ અતિ સુંદર સાહિત્યના લાભથી વંચિત રહી છે. એમાં સાહિત્યને નુકશાન થાય તે કરતાં જનતાને ઘણી હાનિ પહોંચે છે એ નજરે એ સવાલની ચર્ચા થવી ઘટે છે. આ મુદો આ વિષયને અંતે વધારે સ્પષ્ટ થશે. જૈન રાસો બહુ વ્યવહારૂ જ્ઞાન આપનારા અને મુદાને અનુલક્ષી લખાયેલા છે અને જનતાને તુરત રૂચે તેવી શૈલીએ તૈયાર થયેલા છે.

વ્યવહારદક્ષતા:—

શ્રી વીરવિજય કવિમાં વ્યવહારકુશળતા કેટલી હતી તે તેમની કૃતિઓમાં તેમણે કરેલ વ્યવહારના પોષણથી જણાય છે. એમણે એમની કૃતિઓમાં નીતિનાં સામાન્ય અને ઉચ્ચ ધોરણો બહુ સ્પષ્ટ રીતે અને આકર્ષક શબ્દોમાં આપ્યા છે. તેઓશ્રીની હિતશિક્ષા છત્રીશી સુપ્રસિદ્ધ છે. જુની વાચન-માળાની છઠ્ઠી ચોપડીમાં તેનો કેટલોક ભાગ આપ્યો હતો.

સાંભળજો સજ્જન નર નારી, હેત શિખામણુ સારીજ,
રીસ કરે દેતાં શિખામણુ, ભાગ્ય દશા પરવારી.

સુણજો સજ્જનો રે.

પછી એ છત્રીશીમાં અનેક વ્યવહાર શિખામણો ચીતરી છે.

એ જણુ વાત કરે જ્યાં છાની, ત્યાં ઉભા નવી રહીએજ.

વરો ન કરીએ ઘર વેચીને, જુગટડે નવી રમીએજ.

એ હાથે માથું નવિ ખણીએ, કાન નવિ ખોતરીએજ.

ભોંય ચિત્રામણુ નાગો સુવે, તેને લક્ષ્મી છોડેજ.

આખી છત્રીશી ખાસ વાંચવા યોગ્ય છે. કવિની વ્યવહાર-કુશળતાના દાખલા એની પ્રત્યેક કૃતિમાં છે. અહીં તે પ્રથમ ખતાવવાનું કારણ એ છે કે જૈન કવિઓ પર ધર્માધતા કે એક-દેશીયતાનો પરોક્ષ અપરોક્ષ આરોપ મૂકાય છે તે અભ્યાસ વગરની ઉપજાવી કાઢેલી વાત છે.

ધર્મિલના રાસની શરૂઆતમાં ધર્મિલ ત્યાગભાવ પસંદ કરે છે ત્યારે તેની મા તેને સંસારી બનાવવા જુગારીઓની સોખત કરાવવા માંગે છે. તે વખતે તેના પિતા સાતે વ્યસન સંબંધી કહે છે.

શેઠ કહે સુણ સુદરી, તેં સાચી કહી વાત;

પણ સંગતિ વ્યસનીતણી, ગુણી જનને ગુણુધાત. ૧

માંસ પ્રસંગે દયા નહિ, મદિરાએ યશનાશ;

કુલક્ષય વેશ્યા સંગતે, હિંસા ધર્મ વિનાશ. ૨

મરણ લહે ચોરીથકી, સર્વ નાશ પરદાર;
 જુગટીયાની સોખતે, ઘર-ધનનો અપહાર. ૩
 નલદમયંતી હારિયાં, રાજ કાજ સુખવાસ;
 પાંડવ હાર્યા દ્રૌપદી, વળી વસિયા વનવાસ. ૪
 નીચ જુગટીયા જાતની, સંગતિ ન ઘટે નાર;
 ઉંચ પ્રસંગે પામીએ, સુખ સંપદ સંસાર. ૫

ત્યારપછી ત્યાં સુસંગતિ-કુસંગતિના ચાલુ દૃષ્ટાંતો આપી વાતને ખૂબ મહત્વાવી છે.

વ્યવહારદક્ષતાના પ્રસંગોનો એમના પ્રત્યેક રાસમાં પાર નથી. આ વાતને વધારે અગત્ય આપવાનું કારણ એ છે કે અત્યાર સુધી જનતામાં એવી માન્યતા પ્રચલિત છે કે જૈન કૃતિઓમાં ધર્મની જ વાત હોય છે. આ હકીકત જૈન કૃતિને અવલોકવાની ઉપેક્ષામાંથી જ ઉદ્ભવેલ છે. લગભગ પ્રત્યેક જૈન કૃતિ વ્યવહાર-કુશળ મનુષ્યોએ રચેલ છે. એમાં ન્યાય અને સત્યની પાલનાને, નીતિ અને વ્યવહારની પોષણને ખાસ સ્થાન આપવામાં આવ્યું હોય છે. સંસારનો ત્યાગ કરવા છતાં એમની કૃતિઓ એવી વ્યવહારમય હોય છે કે ઘણીવાર શ્રોતાને આશ્ચર્યમુગ્ધ કરી નાખે છે. વ્યવહારથી પર થનાર પ્રાણી ઘણી વાર વ્યવહારને અનોખાં દૃષ્ટિગિન્દુઓથી ઓળખી શકે છે.

આ સત્ય કવિ વીરવિજયના સંખંધમાં તો કોઈ પણ પ્રકારના વિરોધના ભય વગર કહી શકાય તેમ છે. તેમના રાસ અને ઉપદેશ ગ્રંથોમાં વ્યવહારને અતિ ઉચ્ચ કક્ષામાં ખતાવેલ છે. એનાં દૃષ્ટાંતો આપવા બેસીએ તો અનેક ગ્રંથો ભરાય તેટલી ઓટી તેની સંખ્યા થાય તેમ છે.

એમની વ્યવહારકુશળતા એમણે અતિ ઉંડા પ્રવચન-પ્રસંગમાં પણ વારંવાર આણેલ છે. એમણે ચોસઠ પ્રકારી પૂજા રચી છે ત્યાં આ પ્રાણી બાજી ભૂદયો છે એવી વીતક વાર્તા તેની પાસે ભગવાન સમક્ષ કબૂલ કરાવે છે. ત્યાં ભગવાન પાસે એક પ્રસંગે તે કહે છે:—

નૈગમ એક નારી ધૂતી પણ, ઘેબર ભૂખ ન ભાંગી;
જમી જમાઈ પાછો વળિયો, જ્ઞાન દશા તવ જાગી.
ભૂદયો બાજી. ૩

અહીં વ્યવહાર સમજાવવા એક પ્રચલિત આખ્યાયિકાનો ઉપયોગ કર્યો છે. નૈગમ એટલે એક વાણીઓ હતો. તેને ઘેબર ખાવાની ખૂબ હોંશ હતી, પણ તેને તેનો યોગ થતો નહોતો. એક દિવસ તેણે એક સ્ત્રીને છેતરી અને એવા અપ્રમાણિક ધનથી પોતાને માટે ઘેબર તૈયાર કરાવ્યા. પોતે સ્નાન કરવા ગયો, દરમ્યાન જમાઈ આવ્યો. સાસુએ જમાઈને ઘેબર ખવરાવી દીધા. જમાઈ સામે મળ્યો. વાણીઓ સમજ્યો કે પોતાના પ્રારબ્ધમાં ઘેબર નથી. તેને ઘેબર ખાવા ન મળ્યા. અહીં અપ્રમાણિકપણે પ્રાપ્ત કરેલ ધન અને અંતરાય કર્મનો એવો સુંદર સહયોગ કર્યો છે કે વાંચનારને ખરેખર આનંદ પ્રાપ્ત થાય.

કહેવાની વાત એ છે કે અતિ નાણુક શાસ્ત્રપ્રસંગો ચિતરતાં પણ એમણે વ્યવહારને વિસાર્યો નથી. પંચોપાખ્યાનની તથા ચાલુ કથાઓ, આખ્યાયિકાઓ અને દૃષ્ટાંતોનો પૂરતો ઉપયોગ કર્યો છે અને સાંભળનારને બોધ થાય તે રીતે વિશુદ્ધ વ્યવહારને પોખ્યો છે.

કવિશ્રીની કૃતિઓ.

:: પદ્ય ::

રાસો.

(૧) સુરસુંદરીનો રાસ. (સુદ્રિત)

આ રાસ વીરવિજયની યુવાનવયની કૃતિઓમાંનો એક છે. એ રાસ તેઓશ્રીએ અમદાવાદમાં સં. ૧૮૫૭ના શ્રાવણ શુદ્ધ ૪ ગુરુવારે પૂરો કર્યો તે વખતે તેમનું વય માત્ર ૨૮ વર્ષનું હતું, છતાં એ કૃતિમાં પદલાલિત્ય અને વર્ણનશૈલી ખૂબ સુંદર છે. એ રાસમાં નવે રસનું પોષણ છે. એ કૃતિ જોતાં કવિનું કવિત્વ અગત્યનું, વિકસતું અને યુવાનીનો થનગનાટ કરતું દેખાય છે.

(૨) ધમ્મિકનો રાસ. (સુદ્રિત)

કાવ્ય ચમત્કૃતિનો આ નમુનો સંવત ૧૮૬૬ના શ્રાવણ શુદ્ધ ત્રીજે પૂરો કર્યો. નિયમ લેવાથી કેટલા લાલ થાય છે તેનું તેમાં અદ્ભુત ચરિત્ર છે. તેની અંતર્ગત અગડદત્ત મુનિનું ચરિત્ર ખરેખર એક અદ્ભુત કથા છે અને તે ચરિત્રનાયકના મુખમાં જ મૂકવામાં આવ્યું છે. આ રાસનો અરધો ભાગ આ ચરિત્ર લે છે. આ રાસની પ્રશસ્તિમાં એણે ઇતિહાસ-વંશવેલિ વર્ણવેલી છે. એ પ્રશસ્તિ અને હવે પછી કહેવાના ચંદ્રશેખરના રાસની પ્રશસ્તિનો ઐતિહાસિક વિભાગ એક સરખો હોવાથી અહીં તે ઉતારી લઈએ.

તપગચ્છ કાનન કદપતરૂ સમ, વિજયદેવસૂરિ રાયાળ;
 નામ દશેા દિશ જોડનું ચાતું, ગુણીજનવૃંદે ગાયાળ.
 વિજયસિંહસૂરિ તસ પટધર, કુમતિ મતંગજ સિંહોળ;
 તાસ શિષ્ય સૂરિ પદવી લાયક, લક્ષણુ લક્ષિત દેહોળ.
 સંઘ ચતુર્વિધ દેશ વિદેશી, મળિયા તિહાં સંકેતેળ;
 વિવિધ મહોત્સવ કરતાં દેખી, નિજ સૂરિપદને હેતેળ.
 પ્રાયઃ શિથિલ મુનિ બહુ દેખી, મન વૈરાગ્યે વાસીળ;
 સૂરિવર આગે વિનય વિરાગે, ચિત્તની વાત પ્રકાશીળ.
 સૂરિ પદવી નથી લેવી સ્વામી, કરશું ક્રિયા ઉદ્ધારળ;
 સૂરિ ભણે આ ગાદી છે તુમચી, તુમવશ ગણુ આણુગારળ.
 એમ કહી સ્વર્ગ સીધાવ્યા સૂરિવર, સંઘને વાત સુણાવીળ;
 સત્યવિજય પંન્યાસની આણુ, મુનિગણુમાં વરતાવીળ.
 સંઘની સાથે તેણે નિજ હાથે, વિજયપ્રભસૂરિ થાપીળ;
 ગચ્છનિશ્રાએ ઉગ્ર વિહારી, સંવેગતાણુ ગુણુ વ્યાપીળ.
 રંગિત વસ્ત્ર લહી જગ વંદે, ચૈત્ય ધ્વજાએ લક્ષીળ;
 સૂરિ પાઠક રહે સન્મુખ ઉભા, વાચક જસ તસ પક્ષીળ.
 મુનિ સંવેગી, ગૃહી નિર્વેદી, ત્રીજે સંવેગ પાખીળ;
 મુક્તિ માર્ગ એ ત્રણે કહીએ, જિહાં સિદ્ધાંત છે સાખીળ.
 આર્ય સુહસ્તિસૂરિ જેમ વંદે, આર્ય મહાગિરિ દેખીળ;
 દો તીન પાટ રહી મર્યાદા, પણુ કળિયુગ વિશેખીળ.

અહીં સુધી સત્યવિજય પંન્યાસે વિક્રમની અઢારમી સદીમાં
 મોટો ક્રિયાઉદ્ધાર કર્યો તેનું વર્ણન છે. સાધુ-યતિઓમાં

મંદતા-શિથિલતા આવી જતી દેખી સત્યવિજય પંન્યાસે શ્વે-
તને બદલે સાધુનાં કપડાં પીળાં કર્યાં અને સંવિગ્નપક્ષ કાઢ્યો.
કપડાના રંગને ચૈત્યધ્વજ સાથે સરખાવેલ છે. એમાં અત્યારે
જેમ દેશ દેશના જૂદા જૂદા વાવટાઓ હોય છે. તેનું અનુલક્ષ્ય
છે. એમાંથી જાણવા જેવી વાત એ નીકળે છે કે-સત્યવિજય
પંન્યાસે નવો માર્ગ ચલાવ્યો તેમાં સંઘની સંમતિ હતી અને
ગચ્છાધિપતિની પરવાનગી હતી. આર્યસુહસ્તી અને આર્યમહા-
ગિરિનો ઉદ્દેશ એક જ ધર્મમાં માર્ગ અલગ અલગ હોય છતાં
સાપેક્ષ હોય તો બન્નેમાં સત્ય હોય છે એનું સ્થાપન છે. ન્યાય-
વિશારદ યશોવિજય ઉપાધ્યાય આ ક્રિયાઉદ્ધારના પક્ષમાં હતા
એમ આ પ્રશસ્તિ પરથી જણાય છે. આ પ્રશસ્તિ જો કે એમ
કહે છે પણ ખરું જોતાં યશોવિજય શ્વેત વસ્ત્રથી અન્ય રંગીન વસ્ત્ર
કરવાથી વિરુદ્ધ હતા એમ તેમના વક્તવ્ય પરથી જણાય છે.

ત્યારપછી પ્રશસ્તિમાં જણાવે છે:—

અહિલજળાશીજનતા પાશી^૧, નૃપમંત્રીપણુ ભળિયાજી;
સત્યવિજય ગુરૂશિષ્ય બહુશ્રુત, કપૂરવિજય માતેબળિયાજી.
તાસ શિષ્ય શ્રીખીમાવિજય બુધ, વિદ્યાશક્તિ વિશાલીજી;
જસ પસાયે જગતમેં ચાવો, કપૂરચંદ ભણુશાલીજી.
તાસ શિષ્ય શ્રીસુજસવિજય બુધ, તાસ શિષ્ય ગુણુવંતાજી;
શ્રીશુભવિજય વિજય જસ નામે, જે મહીમાંહી મહંતાજી.
પંડિત વીરવિજય તસ શિષ્યે, રચના રચી સુરસાલજી;
ધર્મિમત્ત ચરિત્ર ઇતસ્તત વીખર્યા, મેળી^૨ કરી કૂલમાળજી.

૧ શ્રેલા કરે તેવું જળ પીધેલા લોકોને જોઇને. ૨ એકઠા કરીને.

વિજયદેવેન્દ્રસૂરીશ્વર રાજ્યે, ઠવી ભવી કંઠે પ્રસિદ્ધિ; રાજનગરમાં રહીય ચોમાસુ, રાસની રચના કીધી. સંવત અઢારસેં છન્નુ વરસે, આવણુ ઉજલી તીજે, આ ભવમાં પરચખખાણુતાણું ફળ, વરણુવીયું મન રીઝે.

સત્યવિજય પંન્યાસના શિષ્ય કપૂરવિજય, તેના શિષ્ય ખીમા(ક્ષમા)વિજય (એના વખતમાં કપૂરચંદ લણુશાળીની જગતમાં નામના થઈ), તેના શિષ્ય સુજસવિજય, તેના શિષ્ય શુભવિજય અને શુભવિજયના શિષ્ય પં. વીરવિજય (કવિ). આ રીતે એમનું વંશવૃક્ષ શરૂઆતમાં જણાવ્યું તે સ્પષ્ટ થાય છે.

આખા રાસમાં અલંકારો બન્ને પ્રકારનાં ખૂબ આવ્યાં છે. શબ્દાલંકાર તો પ્રત્યેક પાદમાં છે અને અર્થાલંકારોનો પાર નથી. એમાં આડકથાઓ, આખ્યાયિકાઓ, સુભાષિતો અને પૂર્વ દંતકથાના પાત્રોના નામોદ્દેખોનો પાર નથી, એની ઉપમાઓ તાદૃશ્ય અને હૃદયંગમ છે, એની ગેયતા શ્રુતિને આનંદ આપનાર છે, એમાં વ્યાજ્ઞેક્ષિત અને ઝડઝમકનો પાર નથી અને એ ગાતાં રોમાંચ ખડાં થાય તેવી પદ્ધતિ જાળવી રાખી છે. આખો રાસ એવી પદ્ધતિએ બનાવ્યો છે કે ગમે ત્યાં અટકવામાં આવે તો ખીજે દિવસે શ્રોતાને આકર્ષાઈને આવવું જ પડે. એ રાસ લગભગ અર્વાચીન ગુર્જર ગિરામાં છે અને ખાસ વાંચવા લાયક છે. એના છાપેલ પુસ્તકના પૃષ્ઠ ૩૪૩ છે અને એની શ્લોક સંખ્યા ૩૭૦૦ ઉપર છે, એના છ વિભાગ (ખંડ) પાડવામાં આવ્યા છે. એમાં દરેક ખંડમાં અનુક્રમે ૧૩, ૧૦, ૧૫, ૧૩, ૧૧ અને ૧૦ ઢાળો છે. પ્રત્યેક ઢાળના પ્રારંભમાં દુહા આવે છે જેની સંખ્યા સરેરાશ દશની હોય છે. પ્રત્યેક ઢાળ ચાલુ ગુજરાતી ગરબાના રાગમાં ગાઈ શકાય છે.

(૩) ચંદ્રશેખરનો રાસ.

આ કવિરાજની છેલ્લી રાસપ્રસાદી છે. એ રાસ સંવત ૧૯૦૨માં વિજયાદશમીને દિવસે રાજનગરમાં પૂરો કર્યો. એનો વિષય ‘ મુનિદાન ’ના મહિમાનો છે. એનો કેંદ્રસ્થ વિચાર ન્યાયોપાર્જિત દ્રવ્યથી કરેલા દાનનો છે. એમાં અંતરકથાઓ ઘણી છે. ચિત્રસેન પદ્માવતીનું ચરિત્ર અને શીલવતી ચરિત્ર ત્રીજા ખંડમાં છે. ચોથા ખંડમાં જયરથ રાજાનું સ્ત્રી-ચરિત્ર-દર્શક ચરિત્ર, તે જ ખંડમાં વીરસેન મંત્રીનું સ્ત્રી-ચરિત્રદર્શક ચરિત્ર અને લોલ પર શૃંગદત્ત શેઠનું ચરિત્ર ખાસ બોધક છે અને કવિત્વનાં નમુનાઓ છે. એમાં ચાર ખંડ પાડવામાં આવ્યા છે. કુલ ગાથા ૨૨૪૩ છે અને પ્રત્યેક ખંડમાં અનુક્રમે ૯, ૧૧, ૧૭ અને ૨૦ ઢાળો છે. આ રાસ હુનિયાના અનુભવને અંતે લખાયેલો હોવાથી કવિએ તેમાં ખૂબ દક્ષતા બતાવી છે, વ્યવહાર અને ધર્મનું એમાં અદ્ભુત ઐક્ય કર્યું છે અને ત્યાગ-ધર્મની શરૂઆત દાનથી થાય છે તે વાત અનેક રીતે વૈજ્ઞાનિક પદ્ધતિએ પણ વ્યવહાર રીતે બતાવી છે. આખાલવૃદ્ધ સર્વને આનંદ થાય તેવો કથારસ તેમાં જમાવ્યો છે અને રાસ હાથમાં લીધા પછી પૂરો ક્યાં વગર છોડી શકાય નહિ તેવો રસ તેમાં જમાવી તેને સાર્વત્રિક કર્યો છે. આખો રાસ વાચતાં એક પણ સ્થાને કંટાળો આવે તેમ નથી અને એક એક ચિત્ર હૃદય પર લાક્ષણિક અસર કરે એવી લબ્ય રચના કરીને બહુ સુંદર કૃતિ જીવનના છેવટના લાગમાં કવિશ્રીએ પ્રકટ કરી છે.

રાસસાહિત્યનો જે યુગ જૈન કવિઓમાં ચાલ્યો તેની આ છેવટની કૃતિ લગલગ કહી શકાય. વિક્રમની વીશમી શતાબ્દિની

શરૂઆતની આ કલાકૃતિ રાસસાહિત્યનો છેલ્લો શબ્દ છે એમ કહી શકાય. ત્યારપછી કોઈ મહત્વનો રાસ બન્યો હોય એમ જાણવામાં નથી. આ રાસમાં પરિભાષા લગભગ નવીન છે એટલે નર્મદ-દલપત યુગની ઉષા એની ભાષામાં દેખાય છે અને એના રસની જમાવટ અનિર્વચનીય હોઈ, એનાં વર્ણનો અસરકારક છે, એનું શબ્દગાંભીર્ય શૌર્યમય છે, એનો રસ-પ્રવાહ અવિહત છે અને એમાં અનુપ્રાસ કાવ્યોના સુપ્રસિદ્ધ નિયમોને અનુસરનારા છે.

કવિના કવિત્વના ખાસ ચૂંટેલા ફકરા એ રાસના જોઈ જઈએ. વારાંગના વર્ણન (ધમ્મિલ રાસ, પ્રથમ ખંડ, ચોથી ઢાળ.)

ચતુર ચિત્રામણ ચાતુરે, ચિતરી ચિત્રશાળી;
ચમકે નર ચિત્ત ચિતવી, ચતુરા ચરચાળી. ૧
વિનયવતી વારાંગના, વચને વીંધાણો;
વિકસિત વનજ વનાશ્રયે, અલિ જ્યુ' લપટાણો. ૨
વિકસ્યો કુંઝર વિહાયસે, વચ્ચે વીજળી ભાળી;
લલિત લીલાવતી લીલમાં, લાધી લટકાળી. ૩
લાંબી વેણુ વિલોકીને, ભૂમિ ભોરિંગ પેઠો;
લંક કટિતટ કેસરી, વનમાં જઈ બેઠો. ૪
પાણી ચરણ સુકુમાળતા, જળ કમળ તે દેખી.
રંભા લઘુ ઉંચી ગઈ, જુએ સુર અનિમેખી. ૫
દળમંડણ ગજરાજ છે, સોહો રાજદુવાર;
પણ નબળો એક લક્ષણે, નાખે શિર છાર. ૬

દંતતણો ચુડો કીઓ, હેયે મોતીનો હાર;
હસ્તિ ગતિ હરી નારીએ, દુઃખ ભર ધરે છાર. ૭
ધરી શણુગાર વિનોદની, કહે વાત વિલાસી;
મોહની મંત્ર મિષે ઘડી, ધાતે ઇહાં વાસી. ૮
કુંઝર તે દેખી મોહીઓ, નવે નિત્ય શણુગાર;
પંચ વિષયસુખ ભોગમાં, ભૂદ્યો ઘરખાર. ૯

x x x x

પોતાની પસંદગીથી ધમ્મિલકુમાર યશોમતીને પરણ્યો. લગ્ન થયા પછી થોડો વખત સાંસારિક સુખ ભોગવ્યું. પછી અધ્યાત્મ રસમાં પડ્યો. તેનું વર્ણન, તેનાં રૂપક ઋણ સરસ છે. (સદર રાસ. ૧. ૨)

વર આવાસે વસિયાં પ્રીતે રે, સુખ ભોગવતાં સ્વર્ગની
રીતે રે; કેતા દિન રસ સુખભર જાતાં રે, પુણ્યાર્થી
ધમ્મિલ ધર્મે રાતા રે. ૪. અધ્યાત્મ રસ ભણુવા
માંડે રે, પુસ્તક હાથથકી નવી છાંડે રે; સાધર્મીશું
બેઠક ભેળી રે, પોસહ પડિક્કમણાંની ટોળી રે. ૫.
વણિજ ક્રિયા જૂડો વ્યવહાર રે, મોહની જળ યશોમતી
નાર રે; તે સઘળો કીધો પરિહાર રે, આત્મધ્યાની હુઆ
ત્રત ધાર રે. ૬. નારી વંછે વનજળકીડા રે, કુંઝર
કહે એકેન્દ્રિય પીડા રે; સા કહે ચાલો આજ ઉભણી રે,
કુંઝર કહે નહિ એજિનવાણી રે. ૭. છે ભેળા ખટરસ
પાક રે, આજ નવી ધાર્યાં ઘૃત શાક રે; વંછે સા કન-
કાવલી હાર રે, દ્યો માળા ને ગણો નવકાર રે. ૮. વહે-
પારી આવે ઘરખાર રે, બોલાવે ભોળા અણુગાર રે;

પૂછે સખીઓ યશોમતી કેમ રે, પ્રીતમ તુજ પાળે
છે પ્રેમ રે. ૯. બોલે સા મુજ પીયુ સંયોગ રે, પારવતી ને
શંકર યોગ રે; જળ ચાહે સા ભોજન ભાવે રે, આક-
તણાં ફળ શિવ મંગાવે રે. ૧૦. સામગ્રી સંભોગની
ધ્યાવે રે, તવ એક પાદે ભોગ ધરાવે રે; અંગે ચાહે
જળ શણુગાર રે, તવ આપે પન્નગ બે ચાર રે. ૧૧.
ચાહે વિલેપન ભસ્મ ચઢાવે રે, ગીત ગાન સૂર ગાલ
બળવે રે; વાહન વેળા સાંઠ પ્રમાણુ રે, મંદિર માગે
વસે સમશાન રે. ૧૨. પરનારી દેખીને રાચે રે, લીલડી
પૂઠે નાગો નાચે રે; ધરી અર્ધાંગ હૃદયથી ઉવેખી રે,
એ વર ગૌરી અમર તે દેખી રે. ૧૩. યાગ ઘણા જન
ઘર ધૂમાવે રે, રહો રહો ગૌરી મા કહી ગાવે રે; પણ પતિ
દેખી મન લજવે રે, કૂપે પડતી દુઃખ સમાવે રે. ૧૪.

એ લાંબાણુ ટાંચણુમાં વિશિષ્ટ નિરૂપણુ છે અને વાંચતાં
આહ્લાદ થાય તેવું છે. એમાં અનેક અલંકારો છે. એ શબ્દા-
લંકાર અને અર્થાલંકારનું ચિત્ર છે.

x x x x

આલાનથી છૂટેલા મદમસ્ત ગાંડા હાથીનું વર્ણન. ભય,
આશ્ચર્ય, વીરરસાત્મક વર્ણન (૧. ૧૧)

દલમંડણુ રિપુખંડણુ, ગજ ગુણધામ છે હો લાલ કે;
ગજ૦ હસ્તીઘટામે પટાવત, ચંપક નામ છે હો લાલ
કે; ચંપક૦ તે મદલરીઓ ધરીઓ ન જાય મહાવતે રે
લાલ ન જાય; આલાનથંભ ઉમેળી, કરલી ભટ ધાવતે
હો લાલ; કરલી૦ ૨. પાડંતો ઘર હાટ ઇંહા હલકારશે

હો લાલ; ઇલાં નાસો લેઈ જીવ, તુરંગને મારશે હો લાલ; તુરંગને એમ કહેતાં તેણી વાર, સુભટ ભાલાં ધર્યાં હો લાલ; સુભટ પાસત નાસત ત્રાસત, ચાકર ઠાકરા હો લાલ કે; ચાકર ૩. ગર્જિત ઉર્જિત સૂંઢ, પ્રચંડ ઉલાળતો હો લાલ; પ્રચંડ ગતિ વિટોલ પ્રભં-જન, ધૂળ ઉછાળતો હો લાલ કે; ધૂળ ૦ પ્રાવૃટ અંભોદ સોદર, કાળો વારણો હો લાલ કે; કાળો ૦ અગ્નિ ધમ્યું જેમ તામ્ર, રતાક્ષે લીપણો હો લાલ. રતાક્ષે ૪. સાતે સ્રોત સ્વતંત્ર, જલાશ્રય દારૂણો હો લાલ; જલા ૦ જંગમ-ગિરિ નિઝરણુ, ઝરંતાં બારણુ હો લાલ; ઝરંતા ૦ પાછળ પગ વિલગંતી, ખલંતી શૃંખલા હો લાલ; ખલંતી ૦ ખુંબારવ કરે લોક, ફીરંતા વેગળા હો લાલ. ફીરંતા ૫.

x x x x

એ જ રાસમાં વિરહી સ્ત્રીનું વર્ણન (૨. ૧), લડાઈનું હૃદયભેદક વર્ણન (૨. ૪) વિગેરે પાર વગરનાં શબ્દાલંકાર, અર્થાલંકાર અને જૂદાં જૂદાં રસાત્મક ચિત્રો છે.

ચંદ્રશેખરના રાસની શરૂઆતમાં જ પુત્રને કેળવણી આપવાની કેટલી જરૂર છે તે પર વિચાર કરતાં દોહરામાં જણાવે છે:—

તિણે અવસર માતા પિતા, ચિંતે ચિત્ત મઝાર;
રાજ્યપદે એ યોગ્ય છે, લક્ષણવંત કુમાર. ૧
વિદ્યા વિણુ શોભે નહિ, શસ્ત્ર વિના ભટ જાતિ;
પયવિણુગૌ, નદીજળ વિના, ચંદ્રવિના જેમ રાતિ. ૨
એક નગર એક રાજવી, મૂરખમાં શિરદાર;
રાજ ચલાવે મંત્રવી, ભૂપ કચેરી મઝાર. ૩

એક દિન રાજ કચેરીએ, આવ્યું આશાભરાણ;^૧
 ટોણું નટનું નાચતું, ગાવે ગીત રસાળ. ૪
 દાસી હજુરી રાયની, એસે ભૂપતિ પાસ;
 ભૂલચૂક ખતલાવતી, કાન ધરી મુખ પાસ. ૫
 રાગરંગ કરી પૂછતા, ભૂપને નર્તકી જામ;
 દાસી વચણે નૃપ કહે, રાગતાણું તે નામ. ૬
 રાગ આલાપી પૂછતાં, નર્તકી નૃપને જામ;
 દાસીકથિત રાજ કહે, પંચમ રાગ તે નામ. ૭
 કાર્યવશે દાસી ગઈ, મંદિરમાં લાડી લાગ;
 નૃપ કહે નર્તકી પૂછતાં, એ સહી છઠ્ઠમ રાગ. ૮
 દાસી આવી ઉતાવળી, કહે એ ગોડી રાગ;
 વળતું રાજસભા વચ્ચે, બોલે મૂર્ખ પ્રવાદ. ૯

(રાજ કહે-હે દાસિ !)

‘એહી રાગ તો ગોડી પણ જો તુમ નાયાત^૨ દોડી;
 ખંદા વીસ તલક ચઢતે, પણ નાહીં પીછે વલંતે.’
 એમ સુણી સર્વ સભા હસી, એ મૂરખની રીત;
 નાટકીઆ નાઠા સવે, જાણી મૂરખની ભીત. ૧૦
 તે માટે એ કુમરને, વિદ્યા ભણુવા હેત;
 પંડિત પાસે મૂકીએ, નરને વિદ્યા નેત.^૩ ૧૧

(બીજી ઢાળ-પ્રથમ ખંડના દુહા)

વિરહીનું વર્ણન.

વનિતાશું ચિત્ત વેધિયું રે, વઠી સાંભળી વાત;
 વસાવશી થઇ વેગળી રે, વિષમી વજ્રની ઘાત. ૧
 વિરૂઢ વેળા વિયોગની રે, વેધકથી ન ખમાય;
 વિન્નેગી વનમાં ફરે રે, અંપાપાત કરાય. વિરૂઢ ૨
 જિમ ચકલો ચકલી ખીહુ રે, ઉણુ ઋતુને કાળ;
 તૃષાવંત વિલોકતા રે, સહેતાં તાપની આળ. વિરૂઢ ૩
 ઉદક વિના રજની ગઈ રે, પડિયો વાદળ ઠાર;
 કુશાગ્રે જળખિંદુઓ રે, દેખતાં તિણિવાર. વિરૂઢ ૪
 પ્રેમ વિયોગે દોય ચિંતવી રે, એક એકને કહે ત્યાંહી;
 તું પીતું પી કરતાં પડયું રે, પવનેજળ રજમાંહી. વિરૂઢ ૫
 મરણુ ગયા દોય નિરાશથી રે, એ નરનારી વિયોગ;
 ઇંદ્ર રીસાણી મનાવતાં રે, જો છે બહુલા લોગ. વિરૂઢ ૬

x x x x

રાસના શ્રોતા કેવા હોવા જોઈએ ? તે સંબંધમાં ત્રીજા ખંડની શરૂઆતમાં કવિવર કહે છે કે:—

‘શ્રી શુભવિજયજી’ મુજ ગુરૂ, સુરગુરૂ સમ વિખ્યાત;
 સમરંતાં સુખ સંપન્ને, જપતાં અક્ષર સાત. ૧
 બીજો ખંડ અખંડ રસ, પૂરણ હુઓ મનરંગ;
 ત્રીજો ખંડ કહું હવે, સુંદર શ્રોતા સંગ. ૨
 જો શ્રોતાજન મંડળી, વક્તા સન્મુખ દષ્ટ;
 ચંદ્રથકી અમૃત ઝરે, કૈરવ વન પરતક્ષ. ૩

મૂરખ શ્રોતા આગળે, વક્તાનો ઉપદેશ;
 પાઠક વચણ સુણી કરે, વરથા ચિત્ત કલેશ. ૪
 વિપ્ર લાણે વરથા તમે, સમજી રૂવો છો કેમ;
 મુજ પાડું આરડી મુઉં, રખે તુમ પ્રગટે તેમ. ૫
 પડિક્કમણે ઠાઉં દેવશી, હું પણ ખીમશી ઠાઉં;
 ઝઘડે પડિક્કમણાં વિના, બિહુ કહે નિજ ઘર જાઉં. ૬
 અંધા આગળ આરસી, કર્ણ બધિર પુર ગાન;
 મૂરખ આગળ રસકથા, એ ત્રણે એક જ તાન. ૭
 તિણે નિદ્રાદિક પરિહરી, સુણુને શ્રોતા દક્ષ;
 જાણ હશે તસ રીઝવું, બાણી ન ભૂલે લક્ષ. ૮

x

x

x

x

વાણીઆ અને પ્રાહ્મણનું વર્ણન કરતાં પહેલા ખંડમાં
 સુંદર ગરબો લલકારે છે—

(રાગ. કેશવવર્ણી હો કે કાઠી કસુંબો મારા લાલ)

તવ સુર બોલે હો કે નરવધ પુત્તા મારા લાલ;
 એને મળીઆ હો કે એ દોય ધુત્તા મારા લાલ;
 વણિક ને વાડવ હો કે એ બેહુ જાતિ મારા લાલ,
 મિત્રપણાથી હો કે થાય અરાતિ મારા લાલ. ૧૦
 ઘાસની અગનિ હો કે વાદળ છાયા મારા લાલ,
 વેશ્યાસંગતિ હો કે વણિકની માયા મારા લાલ;
 જળની વૃષ્ટિ હો કે નીચની સેવા મારા લાલ,
 જળ પરપોટા હો કે તુલ્ય મણેવા, મારા લાલ. ૧૧

વણિક જગતમાં હો કે ત્રણ ભલેરા મારા લાલ,
 ગર્ભવાસે હો કે ચિત્ર કરેલો મારા લાલ;
 મરણ થયેલો હો કે ત્રીજો કહીએ મારા લાલ,
 અવર ભરૂંસે હો કે કબજુ ન રહીએ મારા લાલ. ૧૨

તિમ વળી ભિક્ષુક હો કે બ્રાહ્મણ ભૂંડો મારા લાલ,
 દાન મૃતકનાં હો કે કેળવે ફૂંડો મારા લાલ;
 ધનપતિ નરનાં હો કે મરણ જ વંછે મારા લાલ,
 એક દિન નાપેં હો કે તાસ નીબ્રંછે મારા લાલ. ૧૩

એક દિન જમણે હો કે તિગદિન લાંઘણ મારા લાલ,
 માંગણ જનમાં હો કે નખળો બ્રાહ્મણ મારા લાલ;
 તૃણથી હલકી હો કે તુલની જાતિ મારા લાલ,
 તેહથી હલકો હો કે વિપ્ર વિજાતિ મારા લાલ. ૧૪

પવન ન ફરસે હો કે રખે મુજ આગે, મારા લાલ,
 માગણ ટેવે હો કે કાંઈક માગે મારા લાલ.

આ સર્વમાં શબ્દપ્રયોગ, ભાષાસૌષ્ટવ અને વર્ણનશૈલી
 જોવા લાયક છે. આખો રાસ વાંચતાં ખાસ આનંદ થાય તેવી
 આખી રચના છે. આખી વાર્તા અફસુત કથા છે, કાદંબરી છે,
 નવલ છે અને રસમય કાવ્ય છે.

પૂજા સાહિત્ય

ધાર્મિક દિવસોમાં ધર્માનુષ્ઠાનના એક વિભાગ તરીકે જૈનોમાં પૂજા ભણાવવાનો રિવાજ છે. તે વખતે ખૂબ ઠાઠ કરવામાં આવે છે. પ્રાચીન પદ્ધતિમાં એ પૂજા ભણાવતી વખતે નરધાં, સારંગી અને કાંસીનો ઉપયોગ થતો. કાંસીમાં ચલતી, હીંચ અને ઠાંસ ત્રણ પ્રકાર આરોહ, અવરોહ અને પલટા સાથે થાય છે. પૂજા ભણાવનાર નિષ્ણાત હોય છે તો ભારે ઝુક ચાલે છે અને ગવરાવનાર અને ઝીલનાર એ પક્ષો એક રસ થઈ જાય છે. એ પદ્ધતિમાં દેશી રાગોને ખૂબ સ્થાન મળે છે. ગરબી ગરબાના રાગોનો આથી ખૂબ પ્રચાર જૈનોમાં ચાલ્યો હતો. એમાં કવચિત્ નૃત્ય પણ થાય છે. આ પ્રાચીન પદ્ધતિ નાનાં ગામોમાં હજી પણ ચાલે છે. નોંધવાની વાત એ છે કે એમાં ગાવાનું કામ પુરૂષો કરે છે, જ્યારે સ્ત્રીવર્ગ તો માત્ર સાંભળવાનું જ કામ કરે છે. કવચિત્ સ્ત્રીવર્ગ પૂજા ભણાવે છે ત્યારે પુરૂષવર્ગ હાજર રહેતો નથી.

અર્વાચીન પદ્ધતિમાં એ જ પૂજાઓને અસલ રાગ કે રાગણીમાં હાર્મોનિયમ, પીડલ, દીલરૂખામાં ગવરાવવાનો પ્રચાર વધતો જાય છે. એમાં ખાસ નિષ્ણાત ગાયકો કામ કરે છે જ્યારે બાકીના હાજર રહેલા શ્રોતાનું કામ કરે છે.

કવિવર શ્રી વીરવિજયની પૂજામાં ભારે ચમત્કાર છે. એમનું શબ્દલાલિત્ય એટલું સુંદર છે કે એમની પૂજાઓ સાંભળ્યા પછી દિવસો સુધી કાનમાં ગુંજારવ કરે છે. એમણે પૂજા જેવા

વિષયમાં વ્યવહાર અને તત્ત્વજ્ઞાનનું અજબ મિશ્રણ કર્યું છે. પૂજની કૃતિઓમાં તેઓનું સ્થાન ઘણું વિશિષ્ટ છે અને નિર્વિવાદપણે પ્રથમ સ્થાન તેઓ લે છે. પૂજાઓની કૃતિઓ સોળમી શતાબ્દથી શરૂ થઈ છે, પણ તે સર્વની ઉપર કળાશ વીરવિજયજી કવિએ ઓગણીશમી સદીની આખરે ચઢાવ્યો છે. એમની પૂજાઓ નીચે પ્રમાણે છે :—

(૧) અષ્ટપ્રકારી પૂજા.

આ કૃતિ સં. ૧૮૫૮ ના ભાદરવા શુદ્ધિ ૧૨ ને દિવસે પૂરી થઈ. એટલે આ કૃતિ પંડિતની કૃતિઓની શરૂઆતમાં ગણાય. એ બનાવતી વખતે કવિનું વય ૨૯ વર્ષનું હતું. દ્રવ્યપૂજના આઠ પ્રકાર છે. જળ, ચંદન, પુષ્પ, ઘૂપ, દીપ, અક્ષત, નૈવેદ્ય અને ફળ. આ દરેક પૂજામાં પ્રથમ અસલ રાગ આવે છે અને ઉપર દેશી રાગમાં ગીત આવે છે. દરેક પૂજા અસલ રાગમાં અથવા દેશીના રાગમાં ગાઈ શકાય છે. દરેક પૂજના પ્રારંભમાં બે બે હુડા (દોહરા) મૂક્યા છે, જે ઘણા પ્રચલિત છે અને દરરોજ અનેક મુખથી ઉચ્ચારાય છે. આ કૃતિ પણ જૈનોમાં ઠીક પ્રશંસા પામી છે. એના નમુના તરીકે દીપકની પાંચમી પૂજાનું ગીત ઉતારીએ.

દીપક દીપતો રે, લોકાલોકપ્રમાણુ;

એહવો દીવડો રે, પ્રગટે પદ નિરવાણુ. દીપકં

દ્રવ્યથકી દીપકની પૂજા, કરતાં દો ગતિ રોકો રે;

પ્રભુ પડિમા આદર્શ કરીને, આતમ રૂપ વિલોકો. દી૦ ૧

શુદ્ધ દશા ચેતનકું પ્રગટે, વિઘટે ભવભયકૂપો રે;

ચિદાનંદ ઝકઝોળ ઘટાશું, કેવળ દીપ અનૂપો. દી૦ ૨

પડત પતંગ ને ધૂમક્રી રેખા, નહિ ચંચળ માફતે રે;
 ઘૂત વિણ પૂરે પાત્ર ન તાપે, વળી નવિ મેલ પ્રસૂતે. દી૦૩
 પાપ પતંગ પડત તેમ દીપક, કરતી દો સાહેલી રે;
 જિનમતિ ધનસિરિવરીશિવસુખને, વીર કહે રંગરેલી. ૪

આ પ્રમાણે છતાં આગળ ઉપર પૂજની જે કૃતિઓ કવિ-
 શ્રીએ કરી છે તેના પ્રમાણમાં આ કૃતિ સામાન્ય ગણાય.

(૨) ચોસઠ પ્રકારી પૂજ.

આ કૃતિ સંવત ૧૮૭૪ના વૈશાખ શુદ્ધ ૩ (અક્ષયતૃતીયા)
 ને રોજ કવિરાજે પૂરી કરી એમ તેઓ કળશમાં જણાવે છે.
 એ કૃતિ અમદાવાદ (રાજનગર)માં કરી છે એમ જણાય છે.
 આ કૃતિમાં તત્ત્વજ્ઞાન અને વ્યવહારનું અસાધારણ સમીકરણ
 કવિએ કર્યું છે. કર્મ આઠ છે: જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય,
 વેદનીય, મોહનીય, આયુષ્ય, નામ, ગોત્ર અને અંતરાય.

જ્ઞાનાવરણીયકર્મથી આત્માનો જ્ઞાનરૂપ મૂળ ગુણ આચ્છાદન
 પામે છે.

દર્શનાવરણીય કર્મથી આત્માનો દેખવાનો મૂળ ગુણ અવરાય છે.

વેદનીય કર્મથી શરીર સંબંધી સુખ-દુઃખનો અનુભવ થાય છે.

મોહનીય કર્મથી ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, રાગ અને દ્વેષ
 થાય છે. સંસારનું મૂળ આ કર્મમાં વધારે હોય છે.

આયુષ્ય કર્મથી અમુક લવમાં કેટલા વર્ષ રહેવું તેનો
 નિર્ણય થાય છે.

નામ કર્મથી ગતિ, જાતિ, ઈન્દ્રિય, શરીર, સંસ્થાન, કીર્તિ આદિ અનેક ચિત્રામણુ વિચિત્ર પ્રકારે સારા અથવા ખરાબ થાય છે.

ગોત્ર કર્મથી ઉચ્ચ-નીચ જાતિમાં અવતાર પ્રાપ્ત થાય છે.

અંતરાય કર્મથી દાન, લાલ, ભોગોપભોગ અને બળ પર ઓછી-વધતી ત્રાપ પડે છે.

એ પ્રત્યેક કર્મની અનુક્રમે ૫, ૬, ૨, ૨૮, ૪, ૧૦૩, ૨, ૫. મળીને કુલ ૧૫૮ પ્રકૃતિઓ છે. પ્રકૃતિ એટલે સ્વભાવ. આ આઠે કર્મનો વિચાર જૈન તત્ત્વજ્ઞોએ ખૂબ વિસ્તારથી કર્યો છે. એ કર્મોથી હમેશ માટે મુક્તિ થવી એનું નામ મોક્ષ કહેવાય છે.

આ કર્મોનું વિશિષ્ટ તત્ત્વજ્ઞાન આ પૂજામાં દાખલ કર્યું છે અને અત્યંત ખારીક વિષયને હાથમાં રમતો અને કાનમાં ગાન કરતો કરી દીધો છે.

બીજી દરેક પૂજા એક દિવસ ભણાવવાની હોય છે. આ પૂજા આઠ દિવસની છે અને પ્રત્યેકમાં આઠ આઠ (અષ્ટપ્રકારી) પૂજા હોઇ કુલ એના ૬૪ ઢાળો-રાગો-લયો થાય છે.

કર્મની પ્રકૃતિનાં બંધ, બંધનાં સ્થાનો, ઉદય, ઉદયકાળ, સત્તાગત કર્મો બંધ, ઉદય ને સત્તાવિચ્છેદના સ્થાનો વિગેરે અનેક બાબતો અંદર દાખલ કરી છે. અને ઓવહારના દાખલાઓ તો એવા સુંદર મૂક્યા છે કે એ વાંચતા અને સાંભળતાં ખરેખર સાનંદાશ્ચર્ય થાય. દાખલા તરીકે વેદનીય કર્મની પૂજામાં અનુત્તર વિમાનના દેવોનું સુખ અને વીર પરમાત્માના પારણાને અંગે જીરજીરોળી ભાવનાને અદ્ભુત રીતે વર્ણવેલ છે. પ્રત્યેક પ્રસંગને ઉજ્જવળ કર્યો છે અને છતાં પૂજનનું ધ્યેય એક પણ સ્થળે કવિ ચૂક્યા નથી. વીરકુમારનું હાલરડું ગાતાં તેઓ લખે છે કે:—

વીરકુમરની વાતડી કેને કહિયે, કેને કહિયે રે કેને કહિયે; નવી મંદિર બેસી રહિયે, સુકુમાળ શરીર. વીર૦ ૧. બાળપણથી લાડકો નૃપ ભાવ્યો, મળી ચોસઠ ઇંદ્રે મલકાવ્યો; ઇંદ્રાણી મળી હુલરાવ્યો, ગયો રમવા કાજ. વીર૦ ૨. છોડે ઉછાંછળા લોકના કેમ રહિયે, એની માવડીને શું કહિયે? કહિયે તો અદેખાં થઈએ, નાશી આવ્યા બાળ. વીર૦ ૩. આમલકી કીડાવશે વીંટાણો, મોટો ભોરિંગ રોશે ભરાણો; હાથે ઝાલી વીરે તાણ્યો, કાઢી નાખ્યો દૂર. વીર૦ ૪. રૂપ પિશાચનું દેવતા કરી છળિયો, મુજ પુત્રને લેઈ ઉછળિયો; વીરે મુષ્ટિ પ્રહારે વળિયો, સાંભળીએ એમ. વીર૦ ૫. (૩-૮)

એવી જ રીતે મોહરાજના આખા સૈન્યનું હૃદયભેદક વર્ણન વિગેરે ચોથા અષ્ટકમાં એ જ પૂજામાં કર્યું છે અને વસંતઋતુ અને મોહરાજની મૈત્રીને પણ ત્યાં ભારે લલકારી છે.

આઠમા અંતરાય કર્મમાં કપિલા દાસીના દૃષ્ટાંતને ખૂબ બહુલાવ્યું છે અને અનેક વ્યવહારની મીઠી વાતો કરી છે. હાનાંતરાયની વાત કરતાં કહે છે કે:—

કલપતરૂ કનકાચલે રે, નવી કરતાં ઉપકાર;
તેથી મરૂધર રૂડો કેરડો રે, પંથક છાય લગાર.

કરપી ભુડો સંસારમાં રે. (૮-૨-૬)

શાસ્ત્ર તથા વ્યવહારનાં બાણીતાં દૃષ્ટાંતોનું નિરૂપણ તો બહુ ભવ્ય કરેલું છે.

કાળ અનાદિ ચેતન રઝળે, એકે વાત ન સાજી;
મયણા લઘણી ન રહે છાની, મળિયાં માતપિતાજી.
ભૂદયો બાજી; બાજી બાજી બાજી ભૂદયો બાજી.

અહીં શ્રીપાળના રાસના બે વિશિષ્ટ પાત્રો મયણાસુંદરી અને સુરસુંદરી જ્યારે શ્રીપાળની લક્ષ્મી છાવણીમાં મળે છે ત્યારે લગ્ન દેખાવ થાય છે અને માતાપિતા વિગેરે સર્વનો મેળાપ થાય છે તેનું એવું લાક્ષણિક વર્ણન કર્યું છે કે હકીકત યાદ કરતાં આંખમાંથી પ્રેમાશ્રુ વહે. આવું કાવ્યચાતુર્ય આખી પૂજામાં કર્યું છે. આ પૂજા તેમની કૃતિઓમાં સર્વથી મોટી છે. વાસ્તવિક રીતે એ આઠ પૂજા કહેવાય.

એ પૂજાનો કળશ ઘણી ઐતિહાસિક હકીકતોથી ભરપૂર છે તેથી અત્ર તેનું નિરૂપણ કરીએ:—

ગાયો ગાયો રે મહાવીર જિનેશ્વર ગાયો.
ત્રિશક્તિ માતા પુત્ર નગીનો, જગનો તાત કહાયો;
તપ તપતાં કેવળ પ્રકટાયો, સમવસરણુ વિરચાયો રે.
મહાં ૧. રચણુ સિંહાસન બેસી ચૌમુખ, કર્મસૂડણુ
તપ ગાયો; આચાર દિનકરે વર્જ્જમાનસૂરિ, ભવી ઉપકાર
રચાયો રે. મહાં ૨. પ્રવચનસારોદ્ધાર કહાવે, સિદ્ધસેન
સૂરિરાયો; દિન ચઉસઠી પ્રમાણે એ તપ, ઉજમણુ
નિરમાયો રે. મહાં ૩ ઉજમણુથી તપ ફળ વાધે,
ધમ ભાળે જિનરાયો; જ્ઞાન ગુરૂ ઉપકરણુ કરાવો, ગુરૂ-
ગમ વિધિ વિરચાયો રે. મહાં ૪. આઠ દિવસ મળી
ચોસઠ પૂજા, નવ નવ ભાવ બનાયો; નરભવ પામી

લાહો લીજે, પુણ્યે શાસન પાચો રે. મહાં ૫. વિજય-
જિનેંદ્રસૂરીશ્વર રાજ્યે, તપગચ્છકેરો રાચો; ખુશાલ-
વિજય માનવિજય વિબુધના, આગ્રહથી વિરચાચો રે.
મહાં ૬. વડ ઓશવાલ ગુમાનચંદ સુત, શાસન-
રાગ સવાચો; ગુરૂલક્ષિ શા ભવાનચંદ નિત્ય, અનુ-
મોદન ફળ પાચો રે. મહાં ૭. મૃગ બળદેવ મુનિ
રથકારક, ત્રણ્ય હુઆ એક ઠાચો; કરણ કરાવણ ને
અનુમોદન, સરિખાં ફળ નિપજાચો રે. મહાં ૮. શ્રી
વિજયસિંહસૂરીશ્વરકેરા, સત્યવિજય બુધ ઠાચો; કપૂર-
વિજય તસ ખિમાવિજય જસ, વિજય પરંપર ધ્યાચો
રે. મહાં ૯. પંડિત શ્રી શુભવિજય સુગુર મુજ,
પામી તાસ પસાચો; તાસ શિષ્ય ધીરવિજય સહુણા
આગમરાગ સવાચો રે. મહાં ૧૦. તસ લઘુ બાંધવ
રાજનગરમેં, મિથ્યાત્વ પુંજ જલાચો; પંડિત વીરવિજય
કવિરચના, સંઘ સકળ સુખદાચો રે. મહાં ૧૧. પહેલો
ઉત્સવ રાજનગરમેં, સંઘ મળી સમુદાચો; કરતા જેમ
નંદીશ્વર દેવા, પૂરણ હર્ષ સવાચો રે. મહાં ૧૨.

(૩) પીસ્તાળીશ આગમની પૂજા.

આ પૂજા સંવત ૧૮૮૧ ના માગશર શુદ્ધિ ૧૧ શે પૂરી કરી
છે. આ પૂજામાં જ્ઞાનાધિકાર છે. એમાં પ્રથમ ચૌદ પૂર્વનું વર્ણન
છે. પછી ૧૧ અંગ, ૧૨ ઉપાંગ, ૧૦ પયન્ના, ૬ છેદસૂત્ર, ૪
મૂળસૂત્ર, અનુયોગદ્વાર, નંદીસૂત્ર મળીને પીસ્તાળીશ જૈન-
સૂત્રો-આગમો થાય છે તેનું લાક્ષણિક વર્ણન કર્યું છે. આ પૂજા

છે, દરેકમાં ઢાળ અને ગીત છે. સર્વ રાગો દેશીના છે. એમાં પણ કાવ્યચાતુર્ય તો પ્રત્યેક ઢાળ અને ગીતમાં ભર્યું છે.

ચોથી ધૂપ પૂજામાં—

‘ એક જન શ્રુતરસિયો બોલે રે, હો મન માન્યા મોહનજી;
પ્રભુ ! તાહરી નહીં કોઈ તોલે રે, હો મન માન્યા મોહનજી.
એ પૂજામાં ઝુક જમાવી છે.

(૪) નવાણુ પ્રકારી પૂજા.

આ કલાકૃતિ સંવત્ ૧૮૮૪ ના ચૈત્ર શુદ્ધ ૧૫ ને રોજ પૂર્ણ થઈ છે. એમાં સૌરાષ્ટ્રમાં આવેલા સુપ્રસિદ્ધ શત્રુજય ગિરિનું વર્ણન છે. એની ૧૧ પૂજા છે. એ અગ્યારે પૂજા દેશી ઢાળમાં છે. આખી પૂજા મસ્ત છે અને સાંભળતાં કે ગાતાં ખૂબ આહ્લાદ આપે તેવી છે. તેમાં શત્રુજયનાં ૯૯ નામો પૈકી દરેક પૂજામાં નવ-નવ નામો આપ્યાં છે. અને પ્રત્યેક પૂજાના દુહાઓ જૈન જનતામાં ઘરગથ્થુ થયેલા છે. એક બે દાખલાઓ તો ખાસ નોંધવા લાયક છે. (નવમી પૂજા)

સિદ્ધાચળ શિખરે દીવો રે, આદીશ્વર અલબેલો છે;
જાણે દરશન અમૃત પીવો રે, આદીશ્વર અલબેલો છે.

શિવ સોમજસાની લારે રે, આદીશ્વરં

તેર કોડ મુનિ પરિવારે રે આદીશ્વરં સિં ૧.

કરે શિવસુંદરીનું આણું રે, આદીશ્વરં

નારદજી લાખ એકાણું રે; આદીશ્વરં

વસુદેવની નારી પ્રસિદ્ધિ રે, આદીશ્વરં

પાંત્રીશ હજાર તે સિદ્ધિ રે. આદીશ્વરં સિં ૨.

ઘડાં મોક્ષ ગયા કેઈ કોટી રે, આદીશ્વર૦
 અમને પણ આશા મોટી રે; આદીશ્વર૦
 શ્રદ્ધા સંવેગે ભરિયો રે, આદીશ્વર૦
 મેં મોટો દરિયો તરિયો રે. આદીશ્વર૦ સિં ૩.

(અગ્યારમી પૂજા.)

તીરથની આશાતના નવી કરીએ, નવી કરીએ રે
 નવી કરીએ; ધૂપધ્યાન ઘટા અનુસરીએ, તરિયે સંસાર.
 તીરથ૦ ૧. આશાતના કરતાં થકાં ધનહાણી, ભૂખ્યાં
 ન મળે અજ્ઞપાણી; કાયા વળી રોગે ભરાણી, આ
 ભવમાં એમ. તીરથ૦ ૨.

(૫) બાર વ્રતની પૂજા—

આ કૃતિ સંવત ૧૮૮૭ની દિવાળી(આસો વદિ અમાસ)ને
 રોજ પૂરી થઈ છે. જૈનધર્મના નીતિવિભાગમાં—વર્તનવિભાગમાં
 સાધુધર્મ અને શ્રાવકધર્મ એવા બે વિભાગ છે. શ્રાવક
 (Laymen Jains) ને બાર વ્રત લેવાનાં હોય છે. એમાં પાંચ
 આણુવ્રત, ત્રણ ગુણુવ્રત અને ચાર શિક્ષાવ્રત હોય છે. એમાં
 વર્તનના માનસિક, વાચિક અને કાયિક સર્વ પ્રકારો, ત્યાગ,
 સંયમ અનેક પ્રકારે આવે છે. આવા શુષ્ક વિષયને કવિએ
 સુંદર રાગ-રાગણીમાં ગુંથી ખૂબ રસદાર બનાવ્યો છે. આમાં
 તેર પૂજા છે. એમાં અનેક સ્થાને કવિએ ખૂબ ઉચ્ચ ઉડુચન
 કર્યું છે. દરેક પ્રસંગને ખૂબ સંસ્કારવાળો કર્યો છે.

બીજા અસત્યત્યાગ વ્રતની પૂજામાં—

‘ માંસાહારી માતંગી બોલે, ભાનુ પ્રશ્ન ધર્યો રે;
જુઠા નરપગ ભૂમિશોધન, જળછંટકાવ કર્યો રે.
મોહન મેરો મુકિતશું જાઈ મળ્યો. ’ (૩-૪)

અહીં અસત્ય બોલનારને કર્મચંડાળણીથી પણ નીચો કહ્યો છે.
પાંચમા પરિવ્રજપરિમાણ વ્રતની પૂજામાં—

મનમોહનજી જગતાત, વાત સુણો જિનરાજજી રે;
નવિ મળિયો આ સંસાર, તુમ સરિખોરે શ્રીનાથજી રે.
કૃષ્ણાગરૂ ધૂપ દશાંગ, ઉખેલી કરૂં વિનતિ રે;
તૃષ્ણાતરૂણી^૧ રસલીન, હું રઝળ્યો રે ચારે ગતિ રે.
તિર્યંચ તરૂનાં મૂળ, રાખી રહ્યો ધન ઉપરે રે;
પંચેંદ્રિ ફણીધર રૂપ, ધન દેખી મમતા કરે રે. મં ૧
સુર લોલી છે સંસાર, સંસારી ધન સંહરે રે,
ત્રીજે ભવ સમરાદિત્ય, સાધુ ચરિત્રને સાંભળે રે;
નરભવમાંહે ધનકાજ, ઝાઝ ચડયો રણુમાં રડયો રે,
નીચસેવા મૂકી લાજ, રાજ્યરસે રણુમાં પડયો રે. મં ૨

અનર્થદંડવિરમણ-આઠમા વ્રતની પૂજામાં—

નેકનજર કરો નાથજી, જેમ જાયે દાક્ષિદર આ-
જથી જી હો નેકં અમે અક્ષત ઉજવલ તંદુલે, કરી
પૂજા કહું જિન આગળે જી હો નેકં આવી પહોતો છું
પંચમ કાળમાં, સંસાર દાવાનળ આળમાં જી હો. નેકં

અને ત્યારપછી નકામાં પાપો પ્રાણી વારંવાર કેવાં કરે છે
તેનાં લાક્ષણિક દૃષ્ટાંતો આખ્યાં છે.

(૬) પાંચકલ્યાણકની પૂજા—

પૂજાની કૃતિમાં આ સર્વથી છેલ્લી જણાય છે. એ સંવત. ૧૮૮૬ ના વૈશાખ શુદ્ધ ત્રીજ (અખાત્રીજ) ને રોજ પૂર્ણ થઈ છે.

દરેક તીર્થંકરને અંગે પાંચ મહાન્ પ્રસંગો હોય છે. (૧) માતાની કુક્ષીમાં આવવું—ચ્યવન, (૨) જન્મસમય, (૩) દીક્ષાનો પ્રસંગ, (૪) સંપૂર્ણ જ્ઞાન-કૈવલ્યપ્રાપ્તિ અને (૫) મોક્ષગમન. આ પૂજામાં ત્રેવીશમા તીર્થંકર શ્રી પાર્શ્વનાથને અંગે આ પાંચે પ્રસંગો—કલ્યાણકો કવિએ અદ્ભુત ચાતુર્યથી વર્ણવ્યા છે. કવિની સર્વ પૂજામાં આ પૂજા અગ્રસ્થાને છે. આખી પૂજા ન ભૂલાય તેવી ગાજતી શબ્દ ચિત્રાવલીનો નમુનો છે. પ્રત્યેક પ્રસંગ ખૂબ ઝળકાવ્યો છે. કુલ આઠ પૂજા છે. ચ્યવન કલ્યાણકમાં વસંતને લલકારે છે:—

રૂડો માસ વસંત ફળી વનરાજી રે, રાયણ ને સહકાર વાલા,
કેતકી જાઈ ને માલતી રે, ભ્રમર કરે ઝંકાર વાલા,
કોયલ મદલર ટહુકતી રે, ખેડી આંખાડાળ વાલા;
હંસ યુગલ જળ ઝીલતાં રે, વિમળ સરોવર પાળ વાલા,
મંદ પવનની લહેરમાં રે, માતા સુપન નિહાળ વાલા.
(૨—૧)

પછી ચૌદ સ્વપ્નનું વેધક વર્ણન કર્યું છે. પછીની બે પૂજામાં જન્મ મહોત્સવ બહુ સારી રીતે વર્ણવ્યો છે. પાર્શ્વનાથ અને કમઠ યોગીનો સંવાદ પણ પાંચમી પૂજામાં ખૂબ દીપાવ્યો છે અને તેવું જ સુંદર વર્ણન સાતમી પૂજામાં કમઠના ઉપસર્ગનું કર્યું છે. પછી આઠમી પૂજામાં રસરંગની જમાવટ થાય છે—

રંગ રસીઆ રંગ રસ ખન્યો, મનમોહનજી;
કોઈ આગળ નવિ કહેવાય, મનડું મોહું રે મનમોહનજી;
વેધકતા વેધક લહે મન. બીજા બેઠા વા ખાય. મનડું ૦ ૧

આખી પૂજા બહુ વેધક અને રસથી ભરપૂર છે. સારા ગાયકને મુખે ગાતાં સાંભળી હોય તો રસમાં લીન કરે તેવી ભવ્ય ભાષા અને શબ્દચાતુર્ય, વસ્તુનિર્દેશ અને કથન નિરૂપણ અસાધારણ ગૌરવશાળી છે.

આ છ પૂજાઓ ઉપરાંત સ્નાત્ર પૂજા પણ બનાવેલ છે. તે પણ બહુ રસિક છે. તેનો ઉદ્દેશ પ્રકીર્ણ પદ્ય કૃતિઓમાં છે.

પ્રકીર્ણ પદ્યકૃતિઓ

(૧) સ્થૂલિભદ્ર શિયળવેલ—

પંડિત વીરવિજયની કળાકૃતિઓ અનેકદેશીય હતી તે બતાવવા હવે થોડા નમુના રજુ કરવામાં આવે છે. તેમણે સંવત ૧૮૬૨ માં સ્થૂલિભદ્ર શિયળવેલ નામનું કાવ્ય ૩૩ વર્ષની વયે લખ્યું છે. એમાં કવિ તરીકે તેઓ વિશિષ્ટ અને જનપ્રિય કવનો કરી શક્યા છે. એનો વિષય ઘણો ઉંચો હતો. તે પ્રસંગને એમણે ખૂબ દીપાવ્યો છે. એમાં એમણે ખાર માસ અને પંદર તિથિઓ ચાલુ ગુજરાતી દેશીઓમાં મૂક્યા છે. એ કૃતિ ખૂબ પ્રસિદ્ધિ પામેલ છે અને આખી વાંચવા-ગાવા યોગ્ય છે. મધુર કંઠે અથવા ગરબામાં ગવાતી હોય ત્યારે એક અસાધારણ રસ જમાવી શકે એવી એ કૃતિ છે. એમાં શૃંગારરસનું પોષણ, વિરહદશાનું વર્ણન અને શાંત રસનું સેવન—એ સર્વનું

અજળ સંમિશ્રણ કયું છે અને રાગો એટલા પ્રસિદ્ધ છે કે એ ગાવામાં આવે ત્યારે ઝુક બોલે છે. આપણે એ કળાકૃતિના થોડા નમુના જોઈએ.

પંદર તિથિ.

(દાળ સાતમી)

વેશ્યાએ વધાવ્યા સ્વામી રે,

ઉભી આગળ સા શિર નામી રે;

કહે સાંભળો અંતરજામી,

ઘડાલાજીની વાટડી અમે જોતાં રે. ૧

વિરહાનળે દાઝી દેહ રે, ઘણા વરસ રહી હું ગેહ રે;

પણ નાવ્યો નગીનો તેહ. ઘડાલાજીની ૨

x

x

x

x

પડવેદિન પીયુ સાંભરતાં રે, નિશિ મોર તે ટહુકા કરતાં રે;

આઠ પહોર ગયા દુઃખ ધરતાં. ઘડાલાજી ૫

બીજે બીજીઓને નીહાળી રે, હું બાળપણની બાળી રે;

મેલી સુજને શું ટાળી? ઘડાલાજી ૬

ત્રીજે ટીંબળ એકજગ્યું રે, ચિત્રશાળીએ તુમ રૂપ લાગ્યું રે;

જોતાં મનહું તિહાં લાગ્યું. ઘડાલાજી ૭

ચોથે અવધિ ઘડી ચાર રે, કરી ચાલ્યા ચતુર તજ નાર રે;

દોય ચાર વરસની વાર. ઘડાલાજી ૮

પાંચમે પંચામૃત ખાધો રે, પંચ બાણ તણો રસ વાધ્યો રે;

જોયો જીવન કીહાં નવી લાધ્યો. ઘડાલાજી ૯

છડે છટકીને મેલી રે, જીએ ચહુટે તાસ સહેલી રે;
 હું ધરતી દુઃખ અકેલી. વહાલાજી ૧૦
 સાતમ દિન શય્યા ઢાળી રે, દીપ ધૂપ કુસુમને ટાળી રે;
 કીધું શયન તે પાસું વાળી. વહાલાજી ૧૧
 આડમે ઉઠી પરભાતે રે, સંભાર્યો પીયુ વરસાંતે રે;
 નિશિનાથ નડ્યો ઘણું રાતે. વહાલાજી ૧૨
 નવમે નિદ્રા દિલ નાઈ રે, જેમ રંગ પતંગ રચાઈ રે;
 ઇસી નાગર જાત સગાઈ. વહાલાજી ૧૩
 દશમે દેવળ બહુ માન્યા રે, શુકનાવળિયે જોવરાવ્યા રે;
 એમ કીધા ઘણા મેં છાયા. વહાલાજી ૧૪
 અગિયારશે અંગ નમાવી રે, જોઈ વાટ વાતાયને આવી રે;
 મને કામ નડુવે નચાવી. વહાલાજી ૧૫
 બારશ દિન બાર ઉઘાડી રે, ઘર આવી ગ્રહી કર નાડી રે;
 સ્વપ્નાંતર પિયુડે જગાડી. વહાલાજી ૧૬
 આજ તેરશનો દિન મીઠો રે, પ્રાણુજીવન નચણે દીઠો રે;
 આજ અમૃતરસ ઘન લુઠો. વહાલાજી ૧૭
 ચૌદશ દિન ચિંતા ટળશે રે, હૈદુ ઘણું હેજે હળશે રે;
 મારો પ્રેમ તે તુમશું મળશે. વહાલાજી ૧૮
 શણુગાર સજી સંચરશું રે, દુર્જનીયાંથી નવી ડરશું રે;
 પુનમ દિન પૂરા કરશું. વહાલાજી ૧૯

એવી જ રીતે બાર માસ તેરમી ઢાળમાં સદર કળા-
 કૃતિમાં આપ્યા છે તે ખાસ નમુના તરીકે આગળ ધરવા યોગ્ય છે.

કેશ્યા કહે સુણુને સુમને, આશ નિરાશ કર્યા અમને;
પ્રીતમજી ન ઘટે તુમને, રસિલા સાથે અમે રમશું. ૧
ઉઠી પ્રભાતે નમશું, નિત્ય જમાડી પછી જમશું. રસીલાં ૨
એહ સગાઈ નવી કરવી, પિયુ ન ઘટે માત એ ધરવી;

પૂરવ નારી પરિહરવી. રસીલાં ૩
બાર વરસ સુખ સાંભરતાં, સાલે હાડકામાં બળતાં;
આંખે આંસુડાં ઝરતાં. રસીલાં ૪
માસ અસાડે અનેક ફળે, દવ દાઝેલ તરૂવેલ વળે;
વલ્લભ વિરહે દેહ બળે. રસીલાં ૫

શ્રાવણીયો સીંચે ધરતી, મોરલડી ટહુકા કરતી;
વાદળી કામ વશે ઝરતી. રસીલાં ૬
ભાદરવે ભરજળ વરસે, પાંખી યુગલ માળે ઠરશે;
વિરહી નારી કીશું કરશે? રસીલાં ૭

આસો માસે દીવાળી, સાકર સેવ ને સુઆળી;
છાંડી થાળી પિયુ ભાળી. રસીલાં ૮

દૂધ સીતા^૧ શશીભોજનમાં, કાર્તિકે કેળીતણા વનમાં;
દેખી સાલે છે મનમાં. રસીલાં ૯

માર્ગશિરે મનમથ જાગે, મોહનાં બાણ ઘણાં વાગે;
દુઃખ મોહન મળતાં ભાંગે. રસીલાં ૧૦

પોષ તે શોષ કરે ધાન, શું કરે સોપારી પાન;
વલ્લભ વિશુ ન વળે વાન. રસીલાં ૧૧

માહ માસે ટાઢો પડશે, શીતળ વાયુ વપુ ચઢશે;
 કામ અનંગ ઘણું નડશે. રસીલાં ૧૨
 ફાગુણે ખડખડતી હોળી, પહેરી ચરણા ને ચોળી;
 કેસર ઘોળી મળી ટોળી રે. રસીલાં ૧૩
 લોક વસંત મધુ રમશે, કોયલ અંખવને ભમશે;
 તે દિન મુજ સાથી ગમશે? રસીલાં ૧૪
 વૈશાખે સરોવર જઇશું, કેતકી ચંદન વન રહીશું;
 દેખી ચંદ્ર શીતળ થઇશું. રસીલાં ૧૫
 પંથી પશુ પ્રમદા મેળા, જાણીએ મધ્ય નિશિવેળા;
 જેઠ ખપોરે ભળી ભેળા. રસીલાં ૧૬
 મોહન મહાલો મહેર કરી, દયિતા દેખી દુઃખ ભરી;
 ખારે માસ વિલાસ ધરી. રસીલાં ૧૭
 નાટક રંગ રસે કરશું, દાવ લાહી દિલડું હરશું;
 કહે શુભવીર નવિ ચળશું. રસીલાં ૧૮

આ આખી કળાકૃતિમાં અનેક રસનું પોષણ બહુ સારી રીતે કરવામાં આવ્યું છે. અને પ્રત્યેકની દેશી લોકપ્રિય હોઇ ખૂબ રસથી ગવાય છે. એમાં વેશ્યા અને સ્થૂળિભદ્રનો સંવાદ છે તે વાંચતા શુક-રંભા સંવાદ યાદ આવે તેવો છે. તેમાંનો એક ચટકો ખાસ જોવા જેવો છે. એના લય પણ ખૂબ પ્રચલિત છે.

વેશ્યા-નાગરની નિર્દય જાત, ખોલે મીઠું રે;
 કાળજામાં કપટની ધાત, મેં પ્રત્યક્ષ દીકું રે. ૧૦
 સ્થૂળિભદ્ર-શું કહીએ અનાણી લોકને, દુઃખ લાગે રે;
 ગ્રહી સાધુનાં તરૂ ફેાક, કહ્યું વીતરાગે રે. ૧૧

વેશ્યા-વીતરાગ શુ' જાણે રાગ, રંગની વાત રે;
 આવો દેખાડું રાગનો લાગ, પુનમની રાતે રે. ૧૨
 સ્થૂળિ-શણુગાર તજી અણુગાર, અમે નિર્લોભી રે;
 નવ કદપી કરશું વિહાર, મેલી તને ઉભી રે. ૧૩
 વેશ્યા-વહાલા બાર વરસ લગે ઠેઠ, લાડ લડાવી રે;
 કેમ નાખો ધરણી હેઠ, મેરૂએ ચઢાવી રે. ૧૪
 સ્થૂળિ-કાકતાલીને દ્રષ્ટાંત, નરભવ લાધો રે;
 થઈ પંચ મહાવ્રત વંત, મેરૂ પરે વાધો રે. ૧૫

(૨) હિતશિક્ષા છત્રીશી

આ છત્રીશ ગાથાઓમાં-કડીઓમાં વ્યવહારનો સારો ખ્યાલ આપ્યો છે. એમાં સર્વસામાન્ય શિક્ષાઓ તથા સ્ત્રીઓની ખાસ શિક્ષાઓ આપી છે. એમાં કેટલાક સર્વમાન્ય સત્યો રજુ કર્યા છે અને કેટલીક સંવ્યવહારની વાતો કરી છે. જીની વાંચનમાળાની છઠ્ઠી ચોપડીમાં એ છત્રીશીનો કેટલોક ભાગ લેવામાં આવ્યો હતો. વ્યવહારકુશળતાને અંગે તેના એક-બે દાખલા આ લેખના અગાડીના ભાગમાં રજુ થઈ ગયા છે.

(૩) ઢાળિયાં.

(a) શ્રી ગોડીપાર્શ્વનાથના ઢાળિયાં. ત્રંબાવતી (ખંભાત) માં આ ઢાળિયાં સંવત્ ૧૮૫૩ ના જેઠ શુદ્ધિ ૫ મે પૂરાં કર્યા છે. આની નકલ મને મળી નથી.

(b) મોતીશા શેઠે મુંબઈમાં ભાયખાળે પ્રતિષ્ઠા કરી તે હકીકતને આ ઢાળિયામાં અમર કરી છે. એ કૃતિ સં. ૧૮૮૮ આસો શુદ્ધિ ૧૫ ને રોજ કરવામાં આવી છે. એ કૃતિ પણ ઘણાં વર્ષો થયા છતાં પ્રચલિત છે અને ખૂબ રસથી ગરબાડપે ગવાય છે.

(c) શેઠ હઠીસંગ કેશરીસંગે અમદાવાદના વાડીના દેરા-સરની અંજનશલાકા (પ્રાણપ્રતિષ્ઠા) સંવત્ ૧૯૦૩માં કરી તેનાં ઢાળિયાં કવિએ બનાવ્યાં છે. એ પ્રતિષ્ઠા થયા પછી તુરત રોગનો ભયંકર ઉપદ્રવ ચાલ્યો તેનું પોતાની લાક્ષણિક શૈલીમાં વર્ણન કરતાં કવિ લખે છે કે—“ પૂર્વધર વચરસ્વામી, એક-વીશ વાર પ્રતિમા વિરામી; દેવે જાવડશા હરી લીનો, પૂરવી થઈને શું કીનો ? એટલે સંવત્ ૧૦૮ માં શત્રુંજય પર મૂળ દેરાસરનો ઉદ્ધાર જાવડશા શેઠે કર્યો અને પછી ધ્વજ ચઢાવવા શિખર પર ચઢ્યા ત્યાં અત્યંત હર્ષના આવેશથી તેના પ્રાણ ચાલ્યા ગયા એટલે દેવો ત્યાંથી પરભાર્યા તેના દેહને લઈ ગયા. તે વખતે પ્રતિષ્ઠા કરાવનાર પૂર્વધર હતા છતાં કાંઈ કરી શક્યા નહિ તો અમારા જેવી સામાન્ય વ્યક્તિનું દૈવ આગળ ગળું શું ? ” આ ઢાળિયાં પણ વાંચવા-સાંભળવા યોગ્ય છે.

(d) શેઠ પ્રેમાભાઈ હેમાભાઈએ ઉભી સોરઠનો સંઘ કાઢ્યો તેનાં ઢાળિયાં સંવત્ ૧૯૦૫ના મહા શુદ્ધિ ૧૫ને રોજ પૂરા કર્યા તે પણ એ જ કક્ષામાં આવે છે.

(e) શત્રુંજય તીર્થ પર અંજનશલાકા-પ્રાણપ્રતિષ્ઠા સંવત્ ૧૮૯૩માં થઈ તેનાં ઢાળિયાં પંડિત કવિએ તે જ વર્ષમાં બનાવ્યાં છે. એમાં શરૂઆતમાં મોતીશા શેઠ(શેઠ મોતીચંદ અમીચંદ)નું વર્ણન કરતાં દેશીના રાગમાં પ્રથમ ઢાળમાં કહે છે કે—

અમીચંદ સાકરચંદતણા, કળજીગમાં કલ્પવૃક્ષ બન્યા;
ઉપગારી તરૂંછાયા ઘણા, વિમળગિરિ રંગરસે સેવો. ૮
શેઠ મોતીશા ધનરાશે, પૂરે દીન દુઃખીઆ આશે;
કલકત્તા વળી મદ્રાસે. વિમળ ૯

દરીઆ માંડી ઝાઝ ઘણાં, ચીન દેશ વિદ્વાયત સુણ્યા;
શેઠ મોતીશા નામ તણાં. વિમળ ૧૦

સંવત ૧૮૮૮ માં કુંતાસરનો ખાડો પૂરાવ્યો તેનું વર્ણન કરતાં લખે છે કે:—

ઢાળ ખીજ:—

સંવત અઢારશે અઠાશી માંહે, સિદ્ધગિરિ શિખર વિચાલે જ; કુંતાસરનો ખાડો મોટો, શેઠજી નયણ નિહાળે. મનને મોજે જ. અંતરનયણાં નિહાળે. મનને મોજે જ. ભવગણુના પૂરણને હેતે, ખાંત મૂરત ત્યાં કીધું જ; સર સરપાવ ઘણા જાચકને, દાન અતુલ ત્યાં દીધું. મનને મોજે જ. ૨ ચોથે આરે ખહુ ધનવંતા, પણ નવી ખાડો પૂરાવ્યો જ; આ કાળે મોતીશા શેઠે, કનક રૂપધ્યે ભરાવ્યો જ. મનને મોજે જ. ૩

એ ખાડો પૂરી ત્યાં સ્વર્ગવિમાન જેવી ટુંક બનાવી. તેની પ્રતિષ્ઠા કરવાનું સંવત ૧૮૯૨ ના ભાદરવા માસમાં મુદૂર્ત નીરધાર્યું. ત્યારપછી શેઠ મોતીશા સ્વર્ગે ગયા, પરંતુ મુદૂર્ત ખેડવું નહિ. સવાલાખ જેનો એકઠા થયા. તેમના પુત્ર સંઘ લઈને પાલીતાણે આવ્યા. ત્યાં સંવત ૧૮૯૩ ના મહા શુદ્ધિ ૧૦ બુધવારે પ્રાણપ્રતિષ્ઠા અતિ આડંબરથી કરવામાં આવી. પંચકલ્યાણકનો અદ્ભુત મહોત્સવ કરવામાં આવ્યો. પ્રભુના લગ્નના વરઘોડા પણ કાઢ્યા. પહેરામણીઓ કરી. અમરચંદ શેઠ (મુનીમ) કન્યાપક્ષના અને ખીમચંદ શેઠ વરપક્ષના મુખ્ય થયા અને ૧૮૯૩ ના મહા વદિ ૧૦ ને રોજ પ્રવેશમહોત્સવ કર્યો. આ સર્વ પ્રસંગોનું અદ્ભુત વર્ણન રાગમાં કરી સાતમી ઢાળમાં કહે છે કે—

મંડપ ઉભા એમ કહે મનમોહનજી, કાંઈ સંઘવી સંઘવાણુ દોય, મનડું મોહું રે મનમોહન જી. ભવોભવ શેરણુ તુમારડું, મન૦, આદેસર અમને હોય. મનડું જન્મ સફળ અમે માનશું, મન૦, જિનમંડળી મુખડાં દેખ. મનડું ભૂષણ ચામર છત્રશું, મન૦, પ્રભુ આગળ ભેટ વિશેષ. મનડું ૨ સમોસરણુની વાનગી, મન૦, સિદ્ધગિરિ ઉપર મેં કીધ; મનડું ત્યાં સાહેબને પધરાવીઆ, મન૦, પ્રભુ આગળ ભેટ વિશેષ. મનડું ૩.

આખાં ઢાળિયાં ઐતિહાસિક છે, ભાષા અપૂર્વ છે અને વર્ણન રસાત્મક છે. આ ઢાળિયાં અત્યારે પણ સારી રીતે ગવાય છે.

(૪) ચોમાસી દેવ.

સંવત્ ૧૮૬૫ ના અશાઠ શુદ્ધિ ૧ મે ચાતુર્માસની ચૌદશને દિવસે વાંદવાના દેવો બનાવ્યા છે. એમાં ૨૪ ચૈત્યવંદન, પાંચ સ્તવન, ૧૬ છુટી સ્તુતિ, પાંચ સ્તુતિના જોડાંઓ અને પાંચ તીર્થનાં સ્તવનો આવે છે. એ પ્રત્યેક કૃતિ ખૂબ રસીલી છે અને અત્યારે પણ પ્રભુસ્તુતિમાં સારી રીતે પ્રચલિત છે. એના રાગો આકર્ષક છે અને કૃતિ ખૂબ ખેંચાણુકારક છે. એનો એક નમુનો રજુ કરીએ:—

સોળમા શાંતિનાથનું ચૈત્યવંદન:—

- સર્વારથ સિદ્ધે થકી, ચવિયા શાંતિ જિણેશ;
- હસ્તિનાગપુર અવતર્યા, ચોનિ હસ્તિ વિશેષ. ૧
- માનવ ગણુ ગુણુવંતને, મેષ રાશિ સુવિદાસ;
- ભરણીએ જન્મ્યા પ્રભુ, છદ્મસ્થા એગ વાસ. ૨

કેવળ નંદિ તરૂ તળે એ, પામ્યા અંતરઝાણુ;
વીર કરમને ક્ષય કરી, નવ શતશુ નિરવાણુ. ૩

આવાં ચોવીશે તીર્થંકરોનાં ચૈત્યવંદન બનાવ્યાં છે. સ્તુતિઓ પૈકી એક સ્તુતિના બેડકલાનો એક ભાગ નમુના તરીકે આપીએ.

વીર જગતપતિ જન્મ જ થાવે, નંદન નિશ્ચિત
શિખર રહાવે, આઠ કુમારી ગાવે; અડ ગજદંતા હેઠે
વસાવે, રૂચકગિરિથી છત્રીશ આવે, દ્વીપ રૂચક ચઉ
ભાવે; છપ્પન દિગ્ કુમરી હુલરાવે, સુતીકરમ કરી નિજ
ઘર જાવે, શક સુધોષા વળવે; સિંહનાદ કરી જ્યોતિષી
આવે, ભવણુ વ્યંતર શંખ પડહે મિલાવે, સુરગિરિ
જનમ મહાવે. ૧.

એની સર્વ સ્તુતિઓ ખૂબ મજા આપે તેવી છે.

(૫) સ્નાત્ર.

આ એક પ્રકારની પૂજા છે. એમાં તીર્થંકરના જન્મ-
મહોત્સવનું વર્ણન હોય છે. એમાં કલ્પનાશક્તિ મેરૂપર્વતના
શિખર સુધી જાય છે. એમાં ૫૬ દિશાકુમારીનો જન્મમહોત્સવ
અને દેવકૃત મહોત્સવ અને ખાસ કરીને જન્માભિષેક ખૂબ સુંદર
વર્ણવે છે. એ કૃતિની પછવાડે બનાવવાની સાલ આપવામાં આવી
નથી. એ પણ સારી કળાકૃતિ છે. દિક્કુમરીનો મહોત્સવ વર્ણવતાં
' કડબા ' ના રાગમાં કહે છે કે:—

સાંભળો કળશ જિન-મહોત્સવનો ઈહાં, છપ્પન
કુમરી દિશિ-વિદિશિ આવે તિહાં; માય સુત નમીય

આણુંદ આંધકો ધરે, અષ્ટ સંવર્ત વાયુથી કચરો
હરે. ૧ વૃષ્ટિ ગંધોદકે, અષ્ટ કુમરી કરે; અષ્ટ કળશા
ભરે, અષ્ટ દર્પણુ ધરે; અષ્ટ ચામર ધરે, અષ્ટ પંખા
લહી; ચાર રક્ષા કરી, ચાર દીપક ગ્રહી. ૨ ઘર કરી
કેળનાં, માય સુત લાવતી; કરણ શુચિકર્મ જળ-કળશે
નહવરાવતી; કુસુમ પૂજી અલંકાર પહેરાવતી; રાખડી
આંધી જઈ, શયન પધરાવતી. ૩ નમીય કહે માય
તુજ-ખાળ લીલાવતી; મેરૂ રવિ ચંદ્ર લગે, જીવજો
જગપતિ; સ્વામીગુણ ગાવતી, નિજ ઘર જાવતી; તેણે
સમે ઇંદ્ર-સિંહાસન કંપતી. ૪.

આ કૃતિમાં મૌલિકતા નજરે પડતી નથી. પૂર્વકાળના
મુનિઓના કરેલા સ્નાત્રોનું આમાં અનુકરણ જ છે અને તેમાં ઘણા-
ખરા અલંકારો પણ ચાલુ જ વપરાયા છે. એ કૃતિ સારી છે,
છતાં કવિની પ્રતિભાને અનુરૂપ વિશિષ્ટ કૃતિ તરીકે અને ખાસ
કરીને મૌલિકતાની નજરે, એને લાગ્યે જ અસાધારણ કૃતિની
કક્ષામાં મૂકી શકાય.

(૬) સ્તવનો.

સ્તવનોના બે પ્રકાર છે. એકમાં ભક્તિભાવથી માત્ર પ્રભુની સ્ત-
વના હોય છે અને બીજા પ્રકારમાં અમુક તિથિનો કે તીર્થનો મહિમા
ગાવાદ્વારા પ્રભુની પ્રશંસા હોય છે. આવા બન્ને પ્રકારનાં
સેંકડો સ્તવનો કવિ વીરવિજયે બનાવ્યાં છે. એવી કૃતિમાંથી કેટલા-
કનો કાળ મળે છે, કેટલાકનો મળતો નથી. તેમનાં કેટલાંક
સ્તવનો નીચે પ્રમાણે છે:—

(a) જેની તારિખો મળે છે તેવાં સ્તવનો.

૧ અઠાણું (અદ્યખડુત્વ) બોલનું સ્તવન. સં. ૧૮૫૫ના માગશર વદિ ૧૦

૨ શ્રી વીરપ્રભુનું પાંત્રીશ વાણીના ગુણનું સ્તવન. સંવત્ ૧૮૫૭ ના શ્રાવણ શુદ્ધિ ૪.

૩ અક્ષયનિધિ તપનું સ્તવન. સંવત્ ૧૮૭૧ શ્રાવણ વદિ.

૪ શ્રી સિદ્ધાચળનું સ્તવન. સંવત્ ૧૮૭૩.

૫ શ્રી શંખેશ્વર પાર્શ્વનાથસ્તવન. સંવત્ ૧૮૭૭ માગશર વદિ ૧.

શંખેશ્વર સાહિબ સાચો, બીજનો આશરો કાચો રે.શં૦

આ સ્તવનમાં સંઘનું વર્ણન સુંદર છે અને શંખેશ્વર પ્રતિ કવિની ખાસ લક્ષિત તો એમની પ્રત્યેક કૃતિમાં ઝળકે છે તેથી ખૂબ રસથી આ સ્તવન બનાવ્યું છે. આ પ્રસંગે જણાવવું ઉચિત છે કે દરેક મોટી કૃતિમાં શ્રી વીરવિજયે શંખેશ્વર પાર્શ્વનાથની સ્તુતિ શરૂઆતમાં કરી છે જે કૃતિઓ વાંચવાથી માલૂમ પડશે. તેમની શંખેશ્વર પાર્શ્વનાથ પ્રતિ વિશેષ લક્ષિત હતી.

૬ શ્રી શંખેશ્વર પાર્શ્વનાથસ્તવન. કૃતિ સં. ૧૮૭૮ માગશર શુદ્ધિ ૧૧

૭ શ્રી વિમળાચળનું સ્તવન. નવાણું યાત્રાનું સંવત્ ૧૮૮૪ મહા શુદ્ધિ ૧૧. યાત્રા નવાણું કરીએ વિમળગિરિ, યાત્રા૦

૮ શ્રી મહાવીરસ્વામીનું સત્તાવીશ લવનું સ્તવન. સંવત્ ૧૯૦૧ શ્રાવણ શુદ્ધિ ૧૫

(b) જેની તારિખો મળતી નથી તેવાં સ્તવનો:—

૧ શ્રી સીમંધર જિન સ્તવન. ‘ ગુણનિધિ સાહિબ વંદીએ. ’

૨ “ ‘ ગુણ અનંત અનંત બિરાજે ’

સનેહી સંત ! એ ગિરિ સેવો, યૌદ્ધ ક્ષેત્રમાં તીરથ ન એવો.
સનેહી સંત ! એ ગિરિ સેવો. ૧.

૧૬ શ્રી સંભવનાથ સ્તવન. ગાથા ૫ ‘મનમોહન લાગે શેલડી જી’

૧૭ શ્રી સુવિધિનાથ સ્તવન. ગાથા ૧૧ ‘ગુણવંત સહુણા સ્વામી.’

૧૮ શ્રી વિમળનાથ સ્તવન. ગાથા ૮ ‘સ્વામી વિમળ વિમળ જિનનામે.

૧૯ શ્રી શાંતિનાથ સ્તવન. ગાથા ૯ ‘તુમ દેખત અમ આશા ફળીરી.’

૨૦ શ્રી નેમિનાથ ગીત. ગાથા ૩ ‘ શ્રી નેમિનાથ વદનકી શોભા.’

૨૧ ,, ગાથા ૭ ‘ તોરણ આઈ કયું ચલે રે ? ’

૨૨ ,, ગાથા ૭ ‘ સુણો સખિ સજ્જન ના વિસરે. ’

૨૩ ,, ગાથા ૮ ‘ સખિ શ્રાવણની છઠ ઉજળી. ’

૨૪ ,, ગાથા ૯ ‘ દરિશન દીઠે દિલડાં ઠરિયાં. ’

૨૫ ,, ગાથા ૯ ‘મત જાઓ મત જાઓ મત જાઓ રાજ.’

૨૬ શ્રી પાર્શ્વજિન સ્તવન. ગાથા ૬ ‘મન મીઠડી મૂરત ખ્યારી વશી આ.

૨૭ શ્રી શંખેશ્વર પાર્શ્વનાથ સ્તવન. ગાથા ૯ ‘ સહજનંદી શીતળ
સુખ ભોગી તો. ’

૨૮ ,, ગાથા ૭ ‘ સાર કર સાર કર
સ્વામી શંખેશ્વરા. ’

૨૯ શ્રી ભાલા પાર્શ્વનાથ સ્તવન. ગાથા ૬ ‘ જ્ઞાનાગાર અરિહા
શંભુનિરિહા. ’

૩૦ શ્રી ગોડી પાર્શ્વનાથ સ્તવન. ગાથા ૫ ‘વામાનંદન જિનવર ગોડી.’

૩૧ શ્રી વીરજિન સ્તવન. ગાથા ૫ ‘ રસિયા શ્રી અરિહંત પ્રભુ
ભગવંત નમોસ્તુ તે રે લો. ’

૩૨ ,, (આમલકી કીડાનું) ગાથા ૯ ‘ માતા ત્રિશલા નંદકુમાર ’

- ૩૩ ,, (જન્મકુંડળીનું) ગાથા ૧૦ ‘ સેવધિ સંચ ઉવેરીઆ. ’
 ૩૪ ,, (દીવાળીનું) ગાથા ૭ ‘ જય જિનવર જગ હિતકારી રે. ’
 ૩૫ ,, (, ,) ગાથા ૭ ‘ સકળ સુરાસુરસેવિત સાહિબ. ’
 ૩૬ ,, (પીસ્તાળીશ આગમનું) ગાથા ૧૫ ‘ મુજવંદનનંદનત્રિશલારે. ’
 ૩૭ ,, (સમવસરણું) ગાથા ૧૫ ‘ દરશને નયન ઠરાવજો જિણુંદજી. ’
 ૩૮ આંગીવર્ણન સ્તવન. ગાથા ૫ ‘ આંગીચંગીઆજનીસુખલહિયેરે. ’
 ૩૯ વૈરાગ્ય સ્તવન. ગાથા ૬ ‘ કાયા ધરીછેકારમીરે, પ્રભુદિલમાંધરીએ. ’
 ૪૦ ,, ગાથા ૩ ‘ સાંપસેં દિલ લગા પ્રાણી. ’
 ૪૧ વસંતસ્તવન. (નેમરાજીલનું) ગાથા ૧૧ ‘ આયોવસંતહસંતસાહેલી. ’
 ૪૨ ,, (સુમતિનાથનું) ગાથા ૭ ‘ સાચાદેવ ભજન મન કર હો. ’
 ૪૩ ,, (વીરપ્રભુનું) ગાથા ૧૪ ‘ ચૌદ સહસ્ર મુનિ વણિજ વેપારી. ’
 ૪૪ સર્વાર્થસિદ્ધ વર્ણન ગર્ભિત ઋષભદેવ સ્તવન. ગાથા ૧૨
 ‘ સમકિત પામી દશ લવ વામી. ’
 ૪૫ વસંત (વાસુપૂજ્યનું) ગાથા ૭ ‘ ચંપા બાગસી ચંપા વાસસી. ’
 ૪૬ વસંત હોરી (નેમિનાથ) ગાથા ૯ ‘ શિવાનંદનકું હુરિ ગોરી. ’

(૭) સ્વાધ્યાય.

જૈનપરિભાષામાં એને સઝાય કહેવામાં આવે છે. એ આત્મગુણવિકાસ માટે લખાયેલી હોય છે. એ પાંચથી પંદર ગાથાની સાધારણ રીતે હોય છે. ગાથાની સંખ્યા લેખકની ઇચ્છાને આધીન હોય છે. એ સર્વ ગેય હોય છે.

(a) તારિખ સાથે આ કવિની નીચેની એક જ સઝાય મને પ્રાપ્ત થઈ છે.

૧ દશાર્ણભદ્રની સંજાય. સં. ૧૮૬૩ મેરૂતેરશ (પોસ શુદ્ધિ ૧૩) લીંબડી.

(b) તારિખ જેની મળતી નથી તેવી નીચેની સંજાયો છે.

૧ શ્રી ગણધરની સંજાય. ગાથા ૭

૨ દશ શ્રાવકની સંજાય. ગાથા ૯

૩ ,, ગાથા ૯

૪ સહજનંદીની સંજાય. ગાથા ૧૧

આ સંજાય ખૂબ વૈરાગ્યમય છે. પ્રથમ ગાથા.

સહજનંદી રે આતમા, સૂતો કાંઈ નચિંત રે;
મોહતણા રણીઆ લમે, જાગ જાગ મતિવંત રે;
હુંટે જગતના જંત રે, નાખી વાંક અત્યંત રે,
નરકાવાસ ઠવંત રે, કોઈ વિરલા ઉગરંત રે.

સહજનંદી રે આતમા. ૧

એની પ્રત્યેક ગાથામાં ખૂબ સુંદર દૃષ્ટાંત આપી તે પર નુકતેચીની કરી છે.

૫ વૈરાગ્યની સંજાય. ગાથા ૬ ‘સુણુ સોદાગર બે! દિલકી વાત હમેરી.’

૬ મુહપત્તિના પચાસ બોલની સંજાય. ગાથા ૬

૭ સમકિતની સંજાય. ગાથા ૧૧ ‘સમકિતના પંચ લેદ એ,
સુણુજો સજ્જન લોક રે.’

૮ સામાયિકના બત્રીશ દોષની સંજાય. ગાથા ૯ ‘શુભ ગુર-
ચરણે નામી શિશ.’

૯ મિચ્છાદુક્કડ સંજાય. ગાથા ૧૪ ‘ગુરુ સન્નમુખ રહી વિનય વિવેકે.’

૧૦ રહનેમિ સઝાય. ગાથા ૧૩ 'રહનેમિ રાજુલ દીયર ભોજનધ.'

૧૧ રહનેમિ રાજુલની સઝાય. ગાથા ૪૦

આ સઝાય રહનેમિ અને રાજમતીના સંવાદરૂપ એકેક ગાથાવાળી છે. તેમાં ચતુરાધ ઉપરાંત ઉપદેશક ભાવ પણ ખૂબ ભરેલો છે. તેની થોડીક વાનકી જોઈએ.

રહનેમિ અંખર વિણુ રાજુલ દેખી જો,
મદનોદય મોહ્યા મુનિ ચિત્ત ગવેખી જો,
કહે સુંદરી સુંદર મેળો સંસારમાં જો. ૧.

*

*

*

*

રહ૦ જશે ખરા પણ બાળપણના જોગી જો,
વાત ન જાણે સંસારી કે ભોગી જો,
ભુક્તભોગી થઈ અંતે સંયમ સાધશું જો. ૨૩.

રાજુ૦ સાધશું અંતે સંજમ તે સવિ ખોડું જો,
જરાપણાનું દુઃખ સંસારે મોડું જો,
વ્રત ભાંગીને જીવ્યા તે નરકે ગયા જો. ૨૪.

રહ૦ ગયા નરકે તે જોણે ફરી વ્રત નવિ ધરિયા જો,
ભાંગ્યે પરિણામે સંયમ આચરિયાં જો,
ચારિત્રે ચિત્ત ઠરશે ધમ્મ્યા પૂરણે જો. ૨૫.

રાજુ૦ ધમ્મ્યા પૂરણ કોઈ કાળે નવિ થાવે જો,
સ્વર્ગાતણા મુખવાર અનંતી પાવે જો,
ભવભય પામી પંડિત દીક્ષા નવી તજે જો. ૨૬.

રહ૦ નવિ તજે તો પૂરવધર કિમ ચૂક્યા જો ?
રહી ઘરવાસને તપજપ વેશ જ મૂક્યા જો,
અરિહા વાત એકાંતે શાસન નવિ કહે જો. ૨૭.

રાત્રું કહે એકાંતે બ્રહ્મચર્ય જિનવરિયા જે,
 મત તજી પૂરવધર નિગોદે પડિયા જે,
 વિષ ખાતાં સંસારે કોણ સુખિયા થયા જે ? ૨૮.
 રહું થયા જિનેશ્વર સુખ વિલસી સંસારે જે,
 કેવળ પામી પછી જગતને તારે જે,
 દીક્ષા લેશું આપણે સુખ લીલા કરી જે. ૨૯.
 રાત્રું કિરિયા સંયમ જિન આણા શિર ધારે જે,
 ચળ ચિત્ત કરીને ચરણતાણું ફળ હારે છે,
 વમન ભખંતા શ્વાન પરે વાંછા કરે જે. ૩૦.

(૮) ગહુંજિ—ગુરુગુણસ્તુતિ ગેય.

દરરોજ પ્રભાતે પ્રવચન થાય (સાધુ વ્યાખ્યાન વાંચે)
 તેમાં વચ્ચે દશ મીનિટનો આંતરો પડે છે તે વખતે સ્ત્રીઓની
 ગાવાની રચનાને ગહુંજિ કહેવામાં આવે છે. આ કવિરાજે
 ઘણી ગહુંજિઓ બનાવી છે. કહે છે કે પ્રચલિત પ્રત્યેક ગરબી-
 ગરબાના રાહ પર એમણે ગહુંજિઓ બનાવી છે. મને નીચેનાં
 નામો મળ્યાં છે. વધારે શોધખોળ ચાલુ છે. આ ગહુંજિઓ
 ખાસ સાંભળવા યોગ્ય હોય છે.

- ૧ શ્રીશુભવિજયજીના અમદાવાદના શ્રાવકોનાં નામસૂચક ગહુંજિ.
 સં. ૧૮૫૮ ના અસાડ શુદ્ધિ ૧૪ પછીના ચાતુર્માસમાં બનેલી.
- ૨ સિદ્ધચક્રની ગહુંજિ. ગાથા ૧૨ ‘આવો સખિ સંજમિયા ગાવા.’
- ૩ ભગવતી સૂત્રની ગહુંજિ. ગાથા ૭ ‘વીરજી આયા રે
 ગુણુશીલ ચૈત્ય મોઝાર.’
- ૪ અઠ્ઠાવીશ લખિંધની ગહુંજિ. ગાથા ૯ ‘ગણુધર શ્રી ગૌતમ પ્રભુ રે.
- ૫ પર્યુષણની ગહુંજિ. ગાથા ૯ ‘જી રે લલિત વચનની ચાતુરી.’

- ૬ મુનિની ગહુંજિ. ગાથા ૯ ‘ મુનિવર મારગમાં વસિયા. ’
 ૭ ગુરૂની ગહુંજિ. ગાથા ૫ ‘ ચરણ કરણશું શોભતા. ’
 ૮ સુકૃતની ગહુંજિ. ગાથા ૬ ‘ સુકૃત તરૂની વેલિ વધારવા રે. ’
 ૯ સાધુજીની ગહુંજિ. ગાથા ૬ ‘ જ્ઞાનદિવાકર શોભતા. ’
 ૧૦ દર્દીરાંકદેવની ગહુંજિ. ગાથા ૮ ‘ રાજગૃહી વનખંડ વિચાલ. ’
 ૧૧ મુનિની ગહુંજિ. ગાથા ૭
 ૧૨ અષ્ટાંગયોગની ગહુંજિ. ગાથા ૭ ‘ મુદિતા મુનિ મંડળીએ વસ્યા. ’
 ૧૩ અંખડ તાપસની ગહુંજિ. ગાથા ૬ ‘ અરિહા આયા રે
 ચંપા વનકે મેદાન. ’
 ૧૪ પર્યુષણની ગહુંજિ. ગાથા ૫ ‘ સખિ પર્વ પન્નુસણ આવિયા. ’
 ૧૫ સામાન્ય ગહુંજિ. ગાથા ૬ ‘ ચતુરા ચતુરી ચાલશું રે
 ચક્ષી ચોખે ચીરે. ’
 ૧૬ જયંતિપ્રશ્ન ગહુંજિ-ગાથા ૯ ‘ ચિત્તહર ચોવીશમા જિનરાજ. ’

(૯) પરચુરણ.

અનેક નાની મોટી છૂટક પદ્યકૃતિયો આ વિભાગમાં આવે છે.

(૧) સ્તુતિઓ.

- a વીશ સ્થાનક સ્તુતિ. ગાથા ૪ ‘ પૂછે ગૌતમ વીર જિણુંદા. ’
 b શ્રી સીમંધર સ્તુતિ. ગાથા ૪ ‘ શ્રી સીમંધર દેવ સુહંકર. ’
 c શ્રી સિદ્ધચક્ર સ્તુતિ. ગાથા ૧ ‘ સિદ્ધચક્ર નમી પૂજી લણીએ. ’

(૨) ચૈત્યવંદનો.

- a શ્રી મહાવીરનું ચૈત્યવંદન. ગાથા ૩ ‘ વર્ધમાન જગદીશરૂ. ’

b ૧૪૫૨ ગણધરનું ચૈત્યઠ ગાથા ૬ ‘ગણધર ચૌરાશી કહ્યા.’

c સિદ્ધાચળનું ચૈત્યવંદન. ગાથા ૭ ‘સિદ્ધાચળ શિખરે ચઢી.’

d બાવન જિનાલયનું ચૈત્યવંદન. ગાથા ૩ ‘શુદ્ધિ આઠમ ચંદ્રાનન.’

e પર્યુષણનું ચૈત્યવંદન. ગાથા ૯ ‘પર્વ પન્નુસણ ગુણનીલો.’

૩ નેમિનાથનો વિવાહલો. સંવત્ ૧૮૬૦ના પોસ વદિ ૮.

૪ શુભવેલિ. સંવત્ ૧૮૬૦ના ચૈત્ર શુદ્ધિ ૧૧.

આમાં પોતાના ગુરૂ શ્રી શુભવિજયજીના ગુણનું વર્ણન છે.

૫ કૂણિકનું સામૈયું. એમાં કૂણિકરાજાએ કરેલા વીરપ્રભુના અપૂર્વ સામૈયાનું વર્ણન છે.

૬ છપત્ર દિગ્ગુકુમરી રાસકીડા. ઢાળ ૨. ‘માતાજી તુમે ધન્ય ધન્ય રે.’

૭ લાવણી.

a શ્રી પાર્શ્વનાથજીની લાવણી. ગાથા ૧૦. ‘સુણો સયણ એસે સાંઘ સહુણો.’

b શ્રી સ્થૂળિભદ્રની લાવણી ગાથા ૯ ‘સુણો સખીરી રંગ મહેલમાં મેં પ્રીરતી’તી દિવાની.’

(૮) આરતિ.

શ્રી પાર્શ્વનાથની આરતી. ગાથા ૯ ‘આરતી કાજે પાસ કુમરકી.’

(૯) રગણાંકિત ૬૩૬ અક્ષરાત્મક કાવ્ય.

આમાં આખો રગણ જ વાપર્યો છે. ગુરૂ લઘુ ગુરૂ-એ રગણ થાય છે. આખા કાવ્યમાં એ એક જ ગણ છે.

(૧૦) દુહા.

(a) સિદ્ધાચળ ખમાસમણ. દુહા ગાથા ૩૯ ખૂબ પ્રચલિત છે.

(b) અક્ષયનિધિ તપ ખમાસમણ. દુહા ગાથા ૨૬

(c) દિવાળી પૂજન દુહા.

(d) નવ અંગ પૂજના દુહા. ગાથા ૧૦ ‘ જલભરી સંપુટ પત્રમાં. ’

૧૧ સ્થૂળિભદ્ર નાટક. ‘પાડલિપુરનો રાજિયો, નંદ નરેશર નામ.,

૧૨ વજ્રસ્વામીના કુલડાં. ગાથા ૮. ‘સખી રે મેં કૌતુક દીકું,

૧૩ હરિયાળી. ગાથા ૯ ‘ ચેતન ચેતો ચતુર ચખોલા. ’

૧૪ નેમિનાથ રાજમતીના ૧૨ માસ. ગાથા ૧૮ ‘ સખિ તોરણ આઈ કંત ગયા નિજ મંદિરે. ’

ગદ્ય સાહિત્ય.

પંડિત કવિ વીરવિજયજીએ કરેલાં ગદ્ય સાહિત્યમાં મને નીચેનું એક જ ઉપલબ્ધ થયું છે:—

૧ અધ્યાત્મસારનો ટખોં કૃતિ સં. ૧૮૮૧ના ચૈત્ર શુદ્ધિ ૧૫. સાદી ગુજરાતીમાં આ ગદ્ય છે.

ઉપરાંત ગુજરાતી સાહિત્ય વધારે સંભવે છે, તપાસ ચાલુ છે.

સંસ્કૃત સાહિત્ય.

આ સંબંધમાં ‘ માત્ર એક પ્રશ્નચિંતામણિ નામનો તેમનો કરેલો ગ્રંથ ઉપલબ્ધ થયેલ છે. કર્તાએ એના બે વિલાગ પાડેલા છે. બંને વિલાગમાં ૧૦૧-૧૦૧ પ્રશ્નો છે. આ પ્રશ્નો કોઈના કરેલા નહીં પણ સ્વયં ઉદ્ભવ કરીને તેના ઉત્તરો

શાસ્ત્રાધાર સાથે આપવામાં આવ્યા છે. એમાંના ઘણા પ્રશ્નો ખાસ વાંચવા ને વિચારવા તેમજ સમજવા લાયક છે. એમાં આપેલા સૂત્રો ને ગ્રંથોના આધારો કવિશ્રીનું બહુશ્રુતપણું બતાવે છે. પ્રસંગોપાત્ એમાંના કેટલાક પ્રશ્નો ઉત્તરો સાથે આપવા ઇચ્છા વર્તે છે. આ ગ્રંથ છપાયેલ છે. તેનું ભાષાંતર થયું છે અને તે પણ છપાયેલ છે.

આ સિવાય સંસ્કૃત ભાષામાં બીજું કંઈ બનાવ્યું હોય તો મારા જાણવામાં કે જોવામાં આવેલ નથી.

છેવટે.

આ સાહિત્યની વિશાળતા કેટલી છે તેનો ખ્યાલ આપવાની જરૂર નથી. એમાં લગભગ સર્વ બાબતો આવે છે. પદ્ય સાહિત્ય સર્વદેશીય છે. એના વિસ્તારનો સંગ્રહ કરવામાં આવે તો ઓછામાં ઓછા ૪૦૦૦ પૃષ્ઠ થાય એવી ગણતરી છે.

એના વિસ્તાર કરતાં એમાંની વસ્તુની નજરે જોઈએ તો એમાં સુંદર કવિત્વ છે. એ વિષયમાં રસ પાડવા જનતાને પ્રેરણા થાય તો આ પ્રયત્ન સફળ છે.

એમની કૃતિઓ રસપૂર્ણ હોવા સાથે ગંભીરાર્થવાળી છે. તેમની કરેલી પૂજાઓમાંથી બાર વ્રતની પૂજા અને નવાણું પ્રકારી પૂજા વિસ્તૃત અર્થ સાથે શ્રી જૈન આત્માનંદ સલાભાવનગરે છપાવી છે અને ચોસઠ પ્રકારી પૂજા કે જે કર્મ-ગ્રંથના રહસ્યથી ભરેલી છે તે અર્થ અને કથાઓ સાથે ઘણા વિસ્તારથી શ્રી જૈન ધર્મ પ્રસારક સલાએ છપાવેલી છે કે જે કર્મગ્રંથના અભ્યાસીએ ખાસ વાંચવા યોગ્ય છે.

